

Članki in razprave

Organizacija sodišč na slovenskem ozemlju v 16. stoletju s posebnim ozirom na Kranjsko

MARKO KAMBIČ

I. UVOD

Srednjeveško pravo v nekdanjih avstrijskih deželah je bilo stanovsko in teritorialno razcepljeno. Od konca 15. stoletja dalje pa že zasledimo prizadevanja vladarjev, da bi pravo poenotili. V ta namen so izdajali predpise, s katerimi naj bi odpravili pokrajinsko, ljudsko, poveljni običajno pravo. Poleg tega so vladarji želeli ustvariti tudi centralno urejene sodne instance in oblasti, ki bi obsegala več dežel in bi tako omogočala enotno uporabo sprejetih zakonov. Za enotno deželno zakonodajo so si prizadevali tudi deželni stanovci, le da je bil njihov namen nasproten vladarjevemu. Deželni stanovci so hoteli, da bi jim enotna zakonodaja zagotovila nadaljnjo veljavo deželnih običajev in deželnih posebnosti ter privilegijev. Takšno konfliktno stanje je v veliki meri oviralo poenotenje prava in uprave. Zato je za dobo od 16. pa vse do 18. stoletja med drugim značilna tudi mnogovrstnost sodišč.¹ Sodstvo je bilo urejeno različno, posebej za kmečke podložnike in nekatere posebne vrste kmetov, posebej za meščane ter posebej za plemiče.² Sodišča pa niso bila različna le po stanovih, ampak tudi po načelni organizaciji. V 16. stoletju in tudi pozneje srečujemo na eni strani še stara ljudska sodišča (nastala iz sodišč ljudskim prisedništvom), na drugi pa sodišča državnih organov oziroma sodišča, ki so bila vsaj pod njihovim vplivom.³ Laični značaj plemiškega ograjnega sodišča je na primer vedno bolj izrivalo "ničeno sodstvo". Vedno več vpliva sta pridobivala deželno glavarstvo in notranjeavstrijska vlada kot državno organizirano vrhovno sodišče.

Poleg teritorialne in stanovske razcepljenosti prava predstavlja dodatno težavo pri preučevanju pravosodnega ustroja tudi omejenost pravnih

virov. Obdobje na prehodu iz srednjega v novi vek nam s formalnega vidika zadovoljivo osvetljujejo deželni ročini, ki vsebujejo številne temeljne norme o sodstvu za privilegirane stanove ter tudi o patrimonialnem in deželskem sodstvu za nepriviligirane stanove. Deželni ročini v zvezi s sodstvom določajo razmejitve pristojnosti med ograjnimi sodišči različnih dežel ter razmejitve med posvetnimi in cerkvenimi sodišči. Podajajo tudi bistvene določbe o instančni poti. Osnove patrimonialnega sodstva vsebujeta zlasti koroški in kranjski privilegij iz leta 1338, kakor tudi privilegij za Slovensko Marko (to je za Dolenjsko) z Metliko in Istro iz leta 1365. O patrimonialnem sodstvu govori tudi štajerska listina iz leta 1445.⁴ Za sodstvo v začetku novega veka pa predstavljajo pomemben vir predvsem različni sodni redi za deželska in ograjna sodišča ter mestni sodni redi (na primer Kranjski sodni red za deželska sodišča iz leta 1535, Red za ograjno sodišče na Kranjskem iz leta 1564/1565, Red za ograjno sodišče na Koroškem iz leta 1577, Ljubljanski sodni red iz leta 1545). V 16. stoletju je bilo za isto ozemlje v časovnem zaporedju izdanih tudi po več sodnih redov.

Pri preučevanju pravosodne strukture se lahko poleg pravnih virov opremo tudi na starejše avtorje, ki so pisali o tej problematiki in ki so stvari presojali z dosti manjše časovne odmaknjenosti. Tu prihajajo v poštev Nicolaus de Beckmann, *Idea iuris statutarii et consuetudinarii styriaci et austriaci cum iure romani collati*, Gradec 1688, Ferdinand von Rehbach, *Observationes ad stylum curiae Graecensis*, Gradec 1680, J. W. Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Krain*, 1689 (predvsem knj. IX) in J. Daniel baron Erberg, *Observationes*.⁵ Iz teh virov je zajemal J. Polec,

⁴ S. Villan, *Deželni ročini*, str. 79 s.

⁵ Delo je ohranjeno v več rokopisnih izvodih in je naslovljeno tudi *Notata ali Schriannengericht*. Polec (Razpored sodnih instanc) je pri svoji raziskavi uporabljal izvod iz Erbergove zapuščine, ki jo je hranil narodni muzej. Danes se rokopis nahaja v Arhivu Republike Slovenije (Zbirka rokopisov, 1/30 r). Delo je naslovljeno "Observationes Practicae Incluyt Praetorialium Aulicorumque Juliciorum Dicasterii, Quibus Ex

¹ Glavne institucije v posameznih avstrijskih pokrajinah so ostale bolj ali manj različne vse do reform Marije Terezije.

² To razdelitev deloma križa kazensko sodstvo. Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 117 s.

³ Prim. Villan, *Sloveske*, str. 60 ss in id., *Valvasorjevu pomčilo*, str. 84-89.

ki je leta 1928 sestavil pregled sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja.⁶ Tudi Polec opozarja, da predvsem zaradi teritorialne raznolikosti prava razlag omenjenih avtorjev ne smemo posploševati.⁷

Pričujoča razprava se opira na Polčevo delo, ki ga dopolnjuje predvsem z ugotovitvami novjših raziskav in podatki iz sodnih redov 16. stoletja. Glede na raznolikost ureditve in množico posebnosti, saj je skoraj vsak teritorij nekoliko odstopal od splošnih pravil, ni mogoče podati enovitega pregleda pravosodnih struktur. Ugotovimo lahko le določena splošna pravila in tendence ter ob njih opozorimo na nekatere pomembnejše posebnosti oziroma odstopanja. Podrobno sliko bomo lahko sestavili šele čez čas, ko bo, predvsem v luči stare dokumentacije, postopno in podrobneje raziskana večina slovenskega ozemlja.⁸ Ugotovitve pričujoče razprave so torej okvirne in predstavljajo oris nekdanje pravosodne ureditve.

I. SODSTVO ZA KMEČKE PODLOŽNIKE IN SVOBODINE⁹

A. SPLOŠNE INSTANČE

1. Zemljiška gosposka (Grundobrigkeit) kot patrimonialno sodišče

Nižje sodstvo na našem ozemlju je skoraj izključno izhajalo iz javne knežje (mejno-grofovske) sodne oblasti. Na teritorialne zemljiške gospose je povečini prešlo proti koncu 12. stoletja, vendar je bilo patrimonializirano še na teritorialno zemljiško lastnino in ne na vsako ogradno zemljiško gospodarstvo. V 13. stoletju se je

v okviru zemljiškega gospodarstva nadaljevala cepitev na višje in nižje sodstvo. Višje sodstvo je ostalo združeno s teritorialno posestjo, nižje sodstvo pa so teritorialni zemljiški gospodje podeljevali svojim cerkvenim ustanovam (imunitete na njihovih zemljiščih) in predvsem tudi nesvobodnemu plemstvu. Prehod nižjega sodstva na ministeriale v ožjem pomenu besede ima v 13. stoletju še privilegijski značaj. Načelo, da vsak ogradni zemljiški gospod izvaja nižje sodstvo nad svojimi kmeti, pribaja kot splošna pravna norma do izraza šele v privilegijih 14. stoletja. V privilegijih za Koroško in Kranjsko iz leta 1338 najdemo pravilo, da imajo ministeriali civilno sodstvo v zadevah svojih "služabnikov". Takoj nato sledi določba, naj vsak "mož" sodi pravo svojim kmetom v zadevah, ki so se zgodile na njegovem zemljišču, razen tistih, za katere je zagrožena smrt. Podobno določata tudi privilegija iz leta 1365 za Slovensko krajino z Metliko in za Istro, da smejo vsi plemiči, to je ministeriali in militi, odločati o tožbah proti svojim ljudem, razen v najtežjih zadevah.¹⁰

S patrimonialno oblastjo je dobil zemljiški gospod v svoje roke pravico sojenja v sporih med podložniki, hkrati s tem pa je nanj prešla tudi izvršilna oblast v njegovih lastnih zahtevkih proti kmetu, ki jih je odslej lahko uveljavljal zemljiški gospod sam, tudi s prisilnimi ukrepi. Pridobitev patrimonialnega sodstva je poleg tega za zemljiškega gospoda pomenila tudi vir dodatnega dohodka. Zato so bili spori za solne pravice med gospodi praviloma bolj gnotne in ne toliko prestižne narave. Izrečene globe so se namreč stekale v gospodovo blagajno. Zaradi želje po dobičku je mnogokrat prihajalo do očitnih zlorab pravosodne oblasti.¹¹

Patrimonialno sodstvo se je na večini slovenskega ozemlja družilo s pojmom navadnega zemljiškega gospodarstva, ker se je medtem na drugi stopnji uveljavilo teritorialno zemljiško gospodarstvo predvsem kot višjesodna oblast. Obenem je poudarnost patrimonialnemu gospodu pogosto postala znamenje podložnosti. Patrimonialno sodstvo pa se ni uveljavilo povsod in zato ni moč trditi, da brez njega ni podložništva. Na zahodnem delu slovenskega ozemlja, zlasti na Goriškem in v Slovenski Istri, je namreč obstajalo podložništvo, čeprav tam niso poznali patrimonialnega sodstva.¹²

Patrimonialno sodišče je bilo stvarno pristojno za civilnopravne in manj pomembne kazenske zadeve podložnikov. Zemljiška gosposka je načelno reševala vse civilne zadeve svojih podložnikov, razen zakonskih sporov (*causae matrimoniales*), za katere so bila pristojna cer-

Legibus Fundamentalibus Excelsi Ducatus Carnioliae (vulgo Landtsbandvestl Institutis patriis Dietorum Judiciorum, aliisque vetustissimis monumentis explanatur, nec min rebus Judicatis aliisque allegationibus illustratur Stylus dietae Curiae Vernaculae sive Huthhayting. Opus Posthumum Joannis Danielis Lib. Baronis ab Erberg Domini in Lustal olim Hujatum Excelsorum Statuum Deputati antehac vero Advocati dein Archigrammatei nec nun Supremi Provinciae Secretarii liti undequaque Famigeratissimi".

⁶ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 116-142.

⁷ Kot primer navaja, da je že M. Dolenc pri preučevanju gorskih pravd ugotovil, da je v nasprotju z načeli, ki jih izraža Beckmann, sodilo redno sodišče tudi v pravnih med zemljiškimi gospodarstvi in njegovimi podložniki. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 126. Glede zanesljivosti Valvasorjevih podatkov o sodnih oblastih na Kranjskem gl.: Villan, Pravna ureditev Kranjske, str. 33-48.

⁸ Za pozni srednji vek je na podlagi starih pravnih listin naredil zanimiv pregled D. Kos (Imago Iustitiae). Delu je hingan s pravnizgodovinskimi podatki in zato dragocen prispevek k pravni zgodovini listega obdobja, kljub temu, da je pisano z očmi zgodovinarja, ki ni pravnik.

⁹ O pojmu svobodin gl. ustnemu pri Villan, Pravna zgodovina, str. 79 s.

¹⁰ Villan, Pravna zgodovina, str. 189. O razvoju patrimonialnega sodstva podrobneje id., Zemljiška gospodarstva, Ljubljana 1980, str. 157 ss.

¹¹ Prim. Villan, Zemljiška gospodarstva, str. 159 s.

¹² Ibid. Gl. spodaj.

kvena sodišča, in sporov, ki so spadali pred ljudska ali pa posebna (kavzalna) sodišča (npr. gorske zbornice, poljske pravde). Med manj pomembne kazenske zadeve podložnikov, tako imenovane male kazenske reči (*causae minores*), pa so spadala vsa lažja kazniva dejanja, razen ponekod tistih, za katera so bila pristojna ljudska sodišča. Male kazenske zadeve so bile po Beckmannu zlasti verbalne in dejanske žalitve (injurijske) in nenamerne telesne poškodbe, tudi težke, če niso povzročile smrti. Med male kazenske zadeve pa niso šteli primerov, ko se je podložnik nepravilno upiral zemljiškemu gospodu ali njegovemu organu in ga je pri tem poškodoval.¹³

Za pozní srednji vek je v zvezi s stvarno pristojnostjo patrimonialnih sodišč daleč pretirana predstava, da je imel patrimonialni gospod vse sodstvo razen krvnega. Deželna sodišča so si namreč po krajevnih običajih lastila zelo široko stvarno jurisdikcijo. Določene omejitve deželskega sodstva v prid patrimonialnemu so nastopile šele v 16. stoletju.¹⁴ Ker so bila deželna sodišča v rokah deželnega kneza in le redkih višjih fevdalcev, so deželni fevdalci zastopali interese patrimonialnih sodišč.¹⁵ Predvsem so si prizadevali za podrobnejšo razmejitev pristojnosti med deželskim in patrimonialnim sodiščem, ki naj bi bila v prid slednjim. Največ uspeha so s pomočjo deželnih stanov dosegli na Kranjskem. Kranjski sodni red za deželna sodišča z dne 18. februarja 1535 je telesne poškodbe uvrstil med težja kazniva dejanja, ki jih mora soditi deželno sodišče.¹⁶ Redi za deželna sodišča drugih dežel so pristojnosti deželskih sodišč okrnili v manjši meri. To velja predvsem za dokaj izvirni Koroški red za deželna sodišča iz leta 1577 in tudi za Štajerski red za deželna sodišča iz leta 1574, ki se je naslanjal predvsem na *Constitutio Criminalis Carolina*. Toda tudi na Kranjskem se dejansko ločitev med patrimonialnim in deželskim sodstvom ni povsod dosledno izvedla, zato ker so bili tu deželskosodni gospodje obenem tudi patrimonialni gospodje bolj ali manj številnih kmetov in ker so veljali za patrimonialne gospode vsaj na večini gmajni in gozdov. Po tej poti je precej patrimonialnega sodstva še vedno ostalo združena-ga v istih rokah z deželskim sodstvom.¹⁷

Razmejitve med pristojnostmi deželskih in patrimonialnih sodišč v kazenskih sporih niso dosti vplivale na sam položaj podložnikov. Vsaj glede izrečenih denarnih glob sta bili obe vrsti gospodov enako lakomni. Večji praktični pomen je za podložnike imela pristojnost v civilnih za-

devah, saj je v krajih, kjer ni bilo patrimonialnega sodstva, deželskosodni gospod dosti bolj širokoprčno dovoljeval delitev kmetij, kot bi to storil patrimonialni gospod, ker mu je vsaka delitev prinesla takso.¹⁸

Sodišče zemljiškega gospoda je bilo v mejah svoje jurisdikcije pristojno po **personalnem** načelu. To jasno definira Valvasor, ko pravi, da je patrimonialno sodstvo tisto, ki ga imajo "zemljiška gospostva in gosposke nad njim lastnimi podložniki in svojimi služabniki".¹⁹ Zaradi personalnega načela je patrimonialno sodišče izvrševalo sodno oblast nad svojimi podložniki tudi če so stanovali v različnih delih dežele. **Krajevno** pa je bila pristojnost patrimonialnega sodstva določena praviloma po obsegu zemljiške lastnine na posameznih parcelah. To je najbolj prihajalo do veljave na stavbiščih, kjer se je razvilo načelo, da deželski sodnik ne sme prestopiti praga hiše, ki je last drugega in ne deželskosodnega gospostva. Ta privilegij gospostev se je označeval kot pravo "strešne kapi".²⁰ V zvezi s kazenskim sodstvom zemljiškega gospoda so že v poznem srednjem veku ločili sodstvo nad hišo podložnika, ki je segalo teritorialno do strešnega kapa, in sodstvo obgradja. V prvem primeru gre za pravico razsojanja manjših kaznivih dejanj, storjenih v podložnikovi hiši, v drugem primeru pa za pravico razsojanja manjših kaznivih dejanj, ki so bila storjena na določenem ozemlju, ponavadi okoli fevdalčevega gradu, in sicer ne glede na vprašanje, kateremu zemljiškemu gospodu so pripadali (neprivilegirani) prebivalci omenjenega teritorija. Tu je šlo torej za pristojnost po kraju storitve kaznivega dejanja. Izjema so bila le kazniva dejanja, storjena sicer na območju obgradja, vendar v hišah tujih podložnikov, ki so jih smeli soditi samo njihovi gospodje.²¹

Tudi ko je patrimonialno sodstvo v neki pokrajini postalo splošno pravilo, ga nekatere vrste gospostev najbrž niso mogle vedno izvajati. To je veljalo predvsem v primeru, ko je zemljiški gospod imel le posameznega ali neznatno število kmetov. Takrat je verjetno imel patrimonialno sodstvo zemljiškemu gospodu nadrejeni cerkveni organ ali deželskosodni gospod podložnikovega prebivališča.²²

Zaradi pomanjkljivosti virov sestava patrimonialnega sodišča še ni popolnoma dognana. Vsaj v najzgodnejšem obdobju zemljiški gospod verjetno ni izvrševal sodstva sam (ali po svojem

¹⁸ Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 196 s.

¹⁹ Valvasor, *Slava*, knj. IX, str. 94. Vilfan, *Pravna urediteljev Kranjske*, str. 42. Glede sodne pristojnosti navaja Valvasor (knj. IX, str. 78) tudi splošno pravilo, da mora tožnik iskati pravico pred sodiščem, ki mu je podstoden tužence. Prim. Valvasor, *Slava*, knj. VII, str. 800.

²⁰ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 189.

²¹ Prim. Josip Žontar, *Kranjski sodni red*, str. 568 s.

²² Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 158.

¹³ Beckmann, *Itala intris*, str. 264 s.

¹⁴ Prim. Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 158 s.

¹⁵ Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 195.

¹⁶ Deželskosodni red za Kranjsko s pridruženimi gospostvi Slovensko Marko, Metliki, Istro in Krasom z dne 18. februarja 1535. O tem sodnem redu podrobno: Josip Žontar, *Kranjski sodni red*, str. 566-587.

¹⁷ Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 196.

organu) kot sodnik posameznik, ampak je sodil ob ndeležbi in sodelovanju prisednikov. Prisedniki so bili ponavadi župani, pa tudi duhovniki ali stanovski tovariši (ob)toženca.²³

Prva prizivna instanca proti sodbam patrimonialnega sodišča je bilo deželno glavarstvo, druga pa notranjeavstrijska vlada ("Regiment" v Gradcu).²⁴

Kljub spremembam uprave in sodstva v 17. in 18. stoletju so se patrimonialna sodišča za podložne kmete ohranila skoraj nespremenjena vse do leta 1848. Do reform je prišlo le v tistih delih Avstrije, ki so jih okupirali Francozi.²⁵

Patrimonialno sodstvo pa se ni razvilo v Istri in v zahodnih delih Goriške in Gradiške. V istrskih deželskih sodiščih so celotno sodstvo imeli deželskosodni gospodi. V zahodnem delu Goriške in Gradiške pa je bilo vse sodstvo v rokah imetnikov jurisdikcij, to je čistih jurisdicentov, brez gospodskih prilastkov. Jurisdicenti so lahko izhajali iz vrst zemljiških gospodov, lahko pa so jih postavljale cerkvene institucije ali posamezne občine (kot na primer Oglej). Na območjih, za katera izjemoma ni bil pristojen noben zemljiški gospod ali jurisdicent, je na Goriškem izvrševal sodstvo deželnoknežji deželski sodnik (gastaldo del paese), na Gradiškem pa gradiški mestni vikar. Leta 1756 so oba urada uknili in ta ostanek sodstva prodali jurisdicentom.²⁶

2. Ljudski sodni zbor (kvatrno sodišče)

Ljudski sodni zbori so nasledniki starih več in jih lahko štejejo med ljudska sodišča.²⁷ Dolene šteje za slovenska ljudska sodišča tista sodišča, "kjer je slovensko ljudstvo sodilo po svojih predstavnikih, ki so bili po izvestnem redu poklicani od ljudstva, ne pa od gosposke, da krojijo pravde po svojem pravnem prepričanju, ki se je od roda do roda patriarhalno ohranilo". Za kvalifikacijo ljudskih sodišč naj bi bilo torej poleg ljudskega prisedništva bistveno dejstvo, da jim je kot podlaga za sojenje služilo ljudsko, običajno pravo ("pravno prepričanje, pravni običaji preprostega ljudstva"). Ta element najdemo po Dolencem mnenju razen pri večah še pri vinogorskih zborih, kvatrnih in poljšjih sodiščih, deloma pa tudi pri nepristranskih sodiščih ter nekaterih mestnih sodiščih zunaj glavnega mesta dežele.²⁸

Kot pove že samo ime, so se kvatrna sodišča običajno sestajala ob kvatrnih tednih. Njihova pristojnost in umestitev v pravosodni sistem sta dokaj nejasna. Že Polec glede na stanje raziskav

ni mogel ugotoviti razmerja kvatrnega sodstva do patrimonialnega in tudi ne pritožbene instance.²⁹ Po njegovem mnenju, ki se uaslanja na Planerja, naj bi ljudski sodni zbori obravnavali iste zadeve kot patrimonialna sodišča.³⁰ Dolene meni, da je imelo patrimonialno sodišče le pristojnost poravnalne instance, ki so jo pozneje dobili gospodarski uradi.³¹ Kvatrna sodišča naj bi bila pristojna za zadeve, ki niso spadale pod kavalno sodstvo, tako da naj bi bila neke vrste nadomestna sodišča.³²

Raziskave S. Vilfana pa so pokazale, da so kvatrne veče na slovenskem podeželju po vsej verjetnosti organ deželskega sodišča.³³ V poznem srednjem veku so namreč teritorialna zemljiška gospodstva svojo upravo povezovala z rednimi zbori podložnikov (*placitum* oz. večā), ki so jih za posamezne veče ali manjše dele gospodstva sklicevali ob določenih dnevih v letu. Nanje je prijedil predstavnik gospodstva, zato se imenujejo tudi pojezde. Ker je bilo nižje sodstvo sčasoma na večini slovenskega ozemlja priznано zemljiškemu gospodom, so bile pojezde pod deželskosodnim gospodom inogoče in smiselne le tam, kjer je bil vsaj velik del kmetov podložen deželskemu sodišču tudi kot zemljiškemu gospodstvu.³⁴ Ne glede na usodo besede večā so se deželskosodni zbori obranili vsaj še v 16. stoletju. V tem stoletju je na primer mariborski mestni sodnik kot deželski sodnik dvakrat na leto po županib skliceval kmete na zbor in jih zaprsegel, da bodo prijavljali težja kazniva dejanja. Deželsko sodišče Čače je v 16. stoletju sklicevalo tri redne veče (Pantaiding) na leto, vsako v drugem kraju in v presledku 14 dni. Tu gre za prave sodne zборе, na katerih je moral sodnik sestaviti prisedniški krog (ring), vzeti v svoje roke sodniško palico, razglasiti kazenske člene, ki se niso omejevali le na težja kazniva dejanja, in nato zastavljati vprašanja. Ta so deloma zadevala kazniva dejanja deloma pa splošno disciplino, na primer pri uporabi gmajne. Izključene pa niso bile niti zasebne tožbe.³⁵

Glede krajevne pristojnosti in podsodnosti teh sodišč je težko podati enotno sliko.³⁶ Na škofjeloškem ozemlju so se na primer zbirali na pojezdo kmetje iz posameznih žup, torej iz večjih in manjših skupin vasi. Ponekod pa je bila

²³ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 119.

²⁴ Ibid.

²⁵ Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 140.

²⁶ Žitnar, Priročniki in karte, str. 70. Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 214 ss. in il., Zemljiška gospodstva, str. 196.

²⁷ Prim. Kaspreč, O večah, str. 214-222.

²⁸ Dolenc, Pravnozgodovinski prikaz, str. 38 s.

²⁹ Polec (Razpored sodnih instanc, str. 123) sklepa po splošni sodni organizaciji, da je bilo ljudskote sodišča verjetno nadrejeno deželno glavarstvu.

³⁰ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 122. Prim. Planer, Recht und Richter, str. 21.

³¹ Dolenc, Pravosodstvo klevčške in bučurjske graščine, str. 176.

³² Dolenc, Pravosodstvo cistercijske upatije, str. 39.

³³ Vilfan, Pravna zgodovina, str. 361.

³⁴ Vilfan, Suseske, str. 61.

³⁵ Vilfan, Suseske, str. 62. Avtor žal ne navaja, kje se imenjene Čače nahajajo. Domnevamo, da bi lahko šlo za Čače (Sark) pod goro Duhrač na Koroškem v današnji Avstriji.

³⁶ Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 123.

pojezda le za posamezno vas.³⁷ Na Kranjskem in Koroškem so morali na deželosodni zbor prihajati vsi kmetje, ne glede na to, čigavi podložniki so bili. Tako je ta zbor postal v kazenskih zadevah splošen zbor, v drugih pa le zbor za lastne podložnike deželskega sodišča. Zasedanja več je treba strogo razločevati od krvnih pravnih deželskih sodišč, za katere je veljal popolnoma drugačen postopek.³⁸

Ljudsko sodišče je po Dolenci sestavljal določen "krajevni veljak" in običajno dvajset do trinajst prisodnikov ob navzočnosti zemljiškega gospoda ali njegovega uradnika.³⁹ Urbarialni zapisek iz leta 1515 navaja, da je pojezdo v loškem gospostvu vodil loški kaščar, poleg katerega so bili navzoči še en sodnik in nekaj prisodnikov iz vrst loških meščanov. Meščani so v tem primeru stopili na mesto prvotnih domačih kmečkih prisodnikov.⁴⁰ Zanimivo bi bilo podrobneje preučiti, zakaj je meščansko prisodništvo zamenjalo domače, kmečko. V konkretnem primeru morda zato, ker je bila pojezda prenesena okrog leta 1500 v mesto (Škofjo Loko). Morebiti pa bi lahko meščansko prisodništvo povezali tudi z recepcijo rimskega prava. Pozneje je verjetno sodnemu zboru namesto krajevnega veljaka (verjetno župana) predsedoval sam zemljiški gospod. Dolene domneva, da so se ljudska sodišča ohranila v 16. stoletju poleg prodirajočega patrionialnega sodstva prav zato, ker so njihovo vodstvo prevzeli zemljiški gospodje.⁴¹

V času, ko viri omenjajo pojezde oziroma več s polno navzočnostjo prebivalcev nekega okoliša, udeleženci najbrž niso imeli nikakršnega odločilnega glasu pri sklepkih. Odločanje je bilo vsaj formalno prepričeno ožjemu sodnemu kolegiju prisodnikov. Njihovo zasedanje označujemo kot pravda. V Čačah je izbiral izmed navzočih prisodnike sam sodnik, upoštevajoč morda predloge zbora. Ščasoma so najbrž sploh opuščali obvezno udeležbo prebivalcev. Prisodniki so torej zasedali pod gospodovim predsedstvom sami, ponekod morda ob prisotnosti priložnostnih poslušalcev.⁴²

3. Župansko sodišče

Županska sodišča so bila organ stare podželske avtonomije in predstavljajo tipičen primer različnega sodstva. Sodiščem je predsedoval župan, po Valvasorju tudi kdo drug, ki "ima v roki sodno palico".⁴³ Po istni razpravi je dal predsedujoči razsodbo na glasovanje. Glasove je za-

pisoval na rovaš (Rabisch, leseni zapisnik). Odločala je večina glasov.⁴⁴ Valvasor poroča, da so županska sodišča obstajala še v 16. stoletju v Slovenski marki (to je na Dolenjskem) in v Istri. Podatke je črpal iz pritožbe kranjskih stanov iz leta 1528, ki so jo ponovili leta 1530. Kot je ugotovil Vilfan, pa je Valvasor spregledal, da se opis sodišč v pritožbi, iz katere je črpal podatke, nanaša samo na Istro. Pritožba je bila namreč naperjena proti istrskim zemljiškim gospodom, ki na podlagi svojih privilegijev niso želeli biti pod sodni ljubljanskemu ograjnemu sodišču. Ker jih je bilo premalo za lastno ograjno sodišče in ker niso priznavali ljubljanskega, so morali biti pod sodni obstoječemu, to je županskemu sodišču. Tako lahko ugotovimo, da so županska sodišča v 16. stoletju delovala le v Istri in da so jim bili poleg kmetov **pod sodni** celo plemiči. V teku 16. stoletja pa so istrski plemiči prešli pod pristojnost ljubljanskega ograjnega sodišča.⁴⁵

4. Deželsko sodišče (*Landgericht, iudicium criminale*)

Deželska sodišča so nastala iz teritorialnih zemljiških gospostev, katerih gospod je pridobil za svoj teritorij nekdanje višje sodstvo kranjskega kneza (mejnega grofa). Postala so osnovna pravna enota v okviru dežele. Na njih je bila osredotočena javna oblast za nižje sloje, ki je zajemala izvrševanje višjega sodstva, policije in opravljanje vojaško-mobilizacijskih nalog. Deželska sodišča so bila vezana na deželnega kneza s tem, da je njihovim sodnikom podeljeval krvosodno oblast (*Bann und Aecht*).⁴⁶ Prvotno je bilo za vso deželo enotno sodišče, ki ga je upravljala deželni gospod sam.⁴⁷ Ščasoma pa se je to sodišče razcepilo, in sicer tako, da je deželni gospod podeljeval deželsko sodno oblast določenim večjim gosposkam. Sodno okrožje takega deželskosodnega gospoda je obsegalo podložnike vseh zemljiških gosposk tega ohmočja.⁴⁸

Deželnoknežja sodna gospostva (deželska sodišča) so bila zelo številna predvsem na Kranjskem, potem ko so Habsburžani pridobili celjsko dediščino, kar je dajalo deželnim knezom v deželi precejšnjo moč proti drugim fevdalcem, ki so sami ali s svojimi organi dejansko obvladovali

37 Vilfan, Soseske, str. 61 s.

38 Ibid.

39 Dolenc, Pravnsodstvo cistercienske upatije, str. 13.

40 Vilfan, Soseske, str. 61.

41 Dolenc, Pravnsodstvo Klevevske in Inštanjske graščine, str. 184.

42 Vilfan, Soseske, str. 62.

43 Valvasor, Slava, knj. IX, str. 95 s.

41 Ibid. Prim. Vilfan, Pravna ureditev Kranjske, str. 39 s.

45 Ibid. in Vilfan, Valvasorjevi potočilo, str. 87 ss. Županska sodišča in župane omenja Valvasor še na več mestih: Pazin (knj. XI, str. 376), Mirčevnice (knj. XI, str. 381), Vepine (knj. XI, str. 610), Kastavec (knj. XI, str. 46-50), Zamasci (knj. VIII, str. 800).

46 Vilfan, Pravna zgodovina, str. 211 s.

47 V večjih deželah, kot na primer na Štajerskem, je obstajala deželsko sodišče za izemlja pisaneznih nekdanjih grofov.

48 Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 120. V načelu naj bi se s katerim koli zemljiškim gospostvom združevali patrionialno kot nižje sodstvo, s teritorialnim zemljiškim gospostvom v nekak gospodov pa deželsko sodstvo. Vilfan, Zemljiška gospostva, str. 158.

le del zemljiških gospostev.⁴⁹

Deželsko sodišče je bilo stvarno pristojno za težja kazniva dejanja (*Malefiz, causae maiores seu criminales*). V izključno pristojnost deželskih sodišč so po Kranjskem sodnem redu za deželska sodišča iz leta 1535 (čl. 2-17) spadala naslednja kazniva dejanja: usmrtilitev in izdaja vladarja ter organiziranje upora zoper gosposko; uhoj, umor in samomor; telesne poškodbe, delikti zoper spolno moralno, zakonsko zvezo in rodbino; premoženjska kazniva dejanja (rop, velika tatvina, izsiljevanje, utaja najdenega predmeta); ponarejanje in prenarejanje listin, mer, uteži, tehtnic in trgovskega blaga; požig in zažig; čaranje, kriva prisega in krivo pričevanje; bogokletno priseganje in preklinjanje.⁵⁰

Opredeletve pojma "malefic" (težje kaznivo dejanje), od katere je bila odvisna pristojnost deželskih sodišč, ni bila vedno in povsod enaka. Razmejitve med lažjimi in težjimi kaznivimi dejanji, ki naj bi pripadala posameznim sodiščem, ni bila različna samo med deželskimi sodišči različnih dežel, ampak tudi med samimi deželskimi sodišči znotraj posamezne dežele. Ponekod je nižjemu sodniku uspelo, da je premaknil mejo svojega delovanja navzgor ter v svojo pristojnost pritegnil zlasti telesne poškodbe. V tem primeru je ostal višjemu sodniku le uhoj. Drugod pa so ostale višjemu sodniku še vse krvave telesne poškodbe.⁵¹ Po že omenjenem sodnem redu za Kranjsko je na primer deželsko sodišče v kazenskih zadevah pristojno le za hudodelstva, ki se kaznujejo s smrtjo ali hujšimi kaznimi, ki so izrecno našteje.

Kranjski sodni red je pri uhoju upošteval tudi silobran, ki je izključeval protipravnost in s tem kaznivost dejanja (čl. 25). Kot primer silobrana navaja red pravico ubiti nočnega tatu, če ga ni bilo mogoče prijeti, in tatu, ki so ga zasačili podnevi, če se je uprl aretaciji. Določba je pomembna, ker gre za tipičen primer recepcije rimskega prava. Če Zakonik dvanajstih plošč je dovoljeval tistemu, ki je ponoči zalotil tatu, da ga je na mestu ubil. Enako je smel storiti tudi podnevi, če se je tat upiral.⁵² Določbi zakonika dvanajstih plošč je skupaj s pripadajočo pravniško interpretacijo prevzel v svojo kodifikacijo cesar Justinijan. Njegova ureditev pa je bila skoraj nespremenjena recipirana v Kranjski sodni red.⁵³

Deželskemu sodišču so bili **pod sodni praviloma vsi neplemiči**.⁵⁴ Po Kranjskem sodnem redu so bila deželska sodišča pristojna za kmečke podložnike, pa tudi za koseze in svobodnike (*Freisassen*),⁵⁵ ki so imeli svoja zemljišča in hube v svobodni lasti pa niso bili plemiči, ter za cerkvene in bratovščinske ključarje, za katere je bil njihova redna instanca deželni glavar kot najvišji odvetnik.⁵⁶

Nižjeavstrijski sodni red iz leta 1514 je dajal deželskemu sodniku v primeru očitno dokazljivega "malefičnega dejanja" pravico, da na fevdalčevih tleh takoj zgrabi stalno naseljenega hudodelca, ne da bi moral fevdalec prej zaprositi, naj mu ga izroči ali vsaj dovoli postopek na njegovem zemljišču. Deželski sodnik je bil dolžan o svojem dejanju navesti zemljiškega gospoda šele po aretaciji. Nasprotno pa je Kranjski sodni red iz leta 1535 močno omejil delovanje deželskega sodnika, ki je moral storilca vnaprej zahtevati od zemljiškega gospoda. S tem je red zaščitil interese patrimonialnega sodstva. Ker pa je omenjeno določilo dejansko močno otežilo kazenski postopek, je bilo leta 1565 na predlog deželnih stanov omiljeno, in sicer tako, da ni bil potreben pristanek gospoda takrat, kadar je šlo za očitno dokazljivo dejanje.⁵⁷ Osunljence, ki so bili stalno naseljeni na določevem ozemlju, so izročali deželskemu sodišču brez njihovega premičnega premoženja, tiste, ki so bili brez stalnega bivališča na fevdalčevi zemlji, pa z vsem premičnim premoženjem. Vendar je tudi po Kranjskem sodnem redu smel deželski sodnik zgrabiti storilca brez gospodovega dovoljenja takoj, kadar je obstajala nevarnost, da bo storilec pobegnil, ker je fevdalec bival daleč proč od kraja, kjer se je pripetilo dejanje in tudi ni imel v bližini v smislu sodnega reda predpisanega oskrbnika (župana), ki bi ga sodnik lahko zaprosil za izročitev. Prav tako je lahko deželski sodnik ravnal brez fevdalčeve odobritve, če je sodnik zalotil storilca pri dejanju na fevdalčevi zemlji, vendar zunaj strešnega kapu, oziroma če ga je takoj po dejanju zasledoval z biriči in ga je dobil šele na fevdalčevih tleh.⁵⁸

Ker so se v srednjem veku deželska sodišča razvila iz teritorialnih zemljiških gospostev, sta se pri zasedanjih takih sodišč pogosto mešala nižja uprava in sodstvo teritorialnega gospostva z višjim sodstvom. Če je deželsko sodišče obdržalo večino kmetov v svoji podložnosti, je pri taki povezavi vsaj deloma ostalo še daleč v novi

49 Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 176.

50 Skraj enako Nižjeavstrijski sodni red iz leta 1514.

51 Jusip Žantar, *Kranjski sodni red*, str. 585.

52 Zakonik dvanajstih plošč tab. VIII/12 in 13. Bruns, *Fontes I*, str. 31. Prim. Wacke, *Nutwehr und Nutstand*, str. 471 in Kaser, *Das Römische Privatrecht I*, str. 157 s. in 505.

53 Prim. Gai. D. 9, 2, 4, 1.: *Lex duodecim tabularum furem noctu deprehensum uccidere permittit, ut tamen ut ipsum cum clamore testificetur; interitum autem deprehensum ita permittit accidere, si is se tunc defendat, ut tamen neque cum clamore testificetur*. Ulp. D. 48, 8, 9 pr.: *Furum nocturnum si quis ucciderit, ita deum impium feret, si purcare ei sine periculo sui non possit*. Ulp. D. 9, 2, 5 pr.: ... *et si uctu quis mortu*

furum ucciderit, non dubitabitur, quin lege Aquilia munitentur. Prim. tudi Ulp. C. 7, 3, 2 in 30.

54 Gre torej za pristojnost pri personalnem načelu.

55 O svobodnikih in svobodništvu gl.: Polec, *Svobodniki*, str. 5-142; Vilfan, *Kmečko prethivalstvo*, str. 279-353 in id., *Agrarna premoženjska razmerja*, str. 403-479. Prim. id., *Pravna zgradbina*, str. 293 ss.

56 Prim. Žantar, *Kranjski sodni red*, str. 576 s.

57 Prim. Vilfan, *Zemljiška gospostva*, str. 196.

58 Prim. Žantar, *Kranjski sodni red*, str. 578 s.

vek, drugače pa je prišlo do ostrejšje ločitve med višjim in nižjim sodstvom. Pri povezavi je ostalo tudi tam, kjer zemljiški gospodje niso imeli patrimonialnega sodstva, tako da so bili tudi v civilnih in malih kazenskih zadevah njihovi podložniki pod sodni deželjski sodišči.⁵⁹

Cepitev prvotno enotnega deželjskega sodišča v srednjem veku je imela za posledico celo vrsto deželjskih sodišč, ki so izvrševala kazensko sodstvo na določenem zaokroženem ozemlju.⁶⁰ Prava deželjska sodišča so bila samo tista, ki so imela pravico izrekat smrtne kazni. Od njih moramo razlikovati **neprava deželjska sodišča in pomirja**. Teritorialni zemljiški gospodje so namreč dele svojih teritorijev lahko prepustili bodisi cerkvam kot nižjesodna imunitetna ozemlja, bodisi v last ministerialom. Taki lastniki ozemelj so razen nižjega sodstva izvrševali tudi policijsko oblast. Imeli so praktično vse znake deželjskega sodstva, razen pravice krvnega sodstva. Kljub temu se je tudi njih večasih prijelo ime deželjsko sodišče. Zato jih je zaradi jasnosti bolje imenovati **neprava deželjska sodišča**.⁶¹

Neprava deželjska sodišča so bila po svojem značaju zelo blizu tako imenovanim **pomirjem ali obgradjem** (Burgfrieden), kamor poleg mestnih in trških pomirij štejejo še graščinska. Tudi pomirja so imela policijsko oblast in nižje sodstvo za določeno ozemlje. Od nepravil deželjskih sodišč so se pomirja razlikovala le po tem, da so bila manjša in da so graščinska pomirja nastala pozneje kot neprava deželjska sodišča. Pri pomirjih ločimo privilegirana in nepriviligirana pomirja. Prva so imela v težjih kazenskih zadevah le pravico aretacije in izročitve, druga pa tudi pravico preiskave. Izjemoma je tudi določeno pomirje lahko dobilo pravico krvnega sodstva. V tem primeru je bil njegov položaj enak deželjskemu sodišču. Ljubljansko mestno pomirje je bilo na primer obenem deželjsko sodišče. Ker je imelo svojega krvnega sodnika, je veljalo za privilegirano deželjsko sodišče.⁶²

Neprava deželjska sodišča in pomirja pa so bila glede na stopnjo sodne pristojnosti zelo podobna patrimonialnim sodiščem. Od njih so se razlikovala po tem, da so imela patrimonialna sodišča nižjo sodno in policijsko pristojnost le za svoje podložnike ali za zadeve, ki so se zgodile pod njegovo strešno kapjo. Obgradja in neprava deželjska sodišča pa so imela tako pristojnost za večje ali manjše ozemlje. Zaradi podobnosti je večkrat prilajalo do kompetenčnih sporov, ki so jih reševali v različnih krajih različno, v splošnem pa so dajali prednost patrimonialnemu sodišču.⁶³

Glede na stvarno pristojnost in z njo povezano organizacijo sodišč se je v začetku novega veka v notranjeavstrijskih deželah zaostril razloček med privilegiranimi in nepriviligiranimi deželjskimi sodišči.⁶⁴ Do razlikovanja je prišlo zaradi recepcije rimskega prava, v zvezi z uveljavljanjem inkvizicijskega postopka in torture pod vodstvom kvalificiranih sodnikov.⁶⁵ Zasedanja deželjskih sodišč so se začela diferencirati na navadna, redna zasedanja, to je naslednike več in pojezd in na krvosodna zasedanja. Krvosodna zasedanja niso bila redna, ampak so jih sklicevali *ad hoc* za posamezne primere.⁶⁶ Za **privilegirana deželjska sodišča** so šteli tista, ki so smela sama izvrševati tudi sodstvo nad življenjem in smrtjo - tako imenovano krvno sodstvo.⁶⁷ Imela so torej pravico in sredstva, da so sama vzdrževala svojega krvnega sodnika.⁶⁸ **Neprivilegirana** pa so bila tista, ki krvnega sodstva niso smela izvrševati sama. Taka sodišča so sicer imela svoj prisedniški kolegij in svoje morišče, zasedala so na svojem sedežu ter so tudi sama dobivala dohodke od krvne pravde, vendar so za vodstvo teh pravnih postopkov, ko so določeno dejanje kvalificirala kot težje (Malefiz), poklicati krvnega sodnika (Bannrichter), ki je oblikoval proces, vodil razpravo in po posvetu s prisedniki izrekel sodbo.⁶⁹ V naših deželah so imeli krvni sodniki svoj sedež v Gradcu, Celju, Ljubljani in Celovcu. Ker so bili krvni sodniki v vsaki deželi podrejeni drugemu oblastvu, jih je moralo deželjsko sodišče na Štajerskem zahtevati od notranjeavstrijske vlade v Gradcu, na Kranjskem od deželnega vicedoma in na Koroškem od deželnega glavarja.⁷⁰ Na Štajerskem sta bila najprej dva, pozneje pa trije krvni sodniki (za Spodnjo in za Zgornjo Štajersko ter za Celjsko četrt), v ostalih deželah pa po eden.⁷¹

Sestava deželjskega sodišča ni bila v vseh krajih in vseh "pravdah" enaka. Sodišču je predsedoval (čedalje pogosteje poklicni) deželjski sodnik, v krvnih pravdah poseben krvni sodnik, ki je odločal skupaj s prisedniki. Prisedniki so bili ponavadi pripadniki skupnosti, ki je bila podsodna določenemu sodišču. Za slovensko ozemlje je v 16. stoletju posebej značilno župansko prisedništvo, čeprav je pojav v tem obdobju že rahlo nazadoval. Po podatku iz leta 1544 je devinski deželjski sodnik v navadnih zadevah zasedal skupaj z župani, v težkih kazenskih zade-

⁵⁹ Vilfan, *Soseske*, str. 61.

⁶⁰ Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 120.

⁶¹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 213.

⁶² *Ibid.*

⁶³ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 213 s. Prim. *id.*, *Zemljiška gospodstva*, str. 161 s.

⁶⁴ Prim. Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, str. 85 s in 161.

⁶⁵ Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, str. 195.

⁶⁶ Prim. Vilfan, *Soseske*, str. 63.

⁶⁷ O krvnem sodstvu gl.: Dolenc, *Postanek in pomen instrukcij*, str. 98-115.

⁶⁸ Cesar Friderik je že leta 1470 podelil ljubljanskemu škofu krvno sodstvo za Goričane. Valvasor, *Slava*, knj. XI, str. 191.

⁶⁹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 213.

⁷⁰ Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 121.

⁷¹ Prim. Žontar, *Priročniki in karte*, str. 69.

vah pa je sodil krvni sodnik z župani in drugimi prisledniki. V socerbskem deželskem sodišču so župani v 16. stoletju sestavljali dvanajstijo, ki je odločala o vseh kazenskih in civilnih zadevah. Zasedanja deželskega sodišča z županskimi prisledniki se leta 1544 omenjajo tudi za Vrčnek (Schwarzenek). V vseh teh primerih so bili župani večinoma voljeni, njihova zasedanja pa se niso omejevala le na najtežje kazenske zadeve.⁷² V teku 16. stoletja so župansko prisledništvo počasi izrinili prisledniki iz trgov in mest.⁷³ Župansko prisledništvo se je najdlje ohranilo tam, kjer ni bilo patrimonialnega sodstva, to je v zahodnih delih Slovenije, in pa tam, kjer je deželsko sodišče imelo precej lastnih podložnikov.⁷⁴

Revizijska in nadzorna instanca za deželska sodišča je bila notranjeavstrijska vlada.⁷⁵ Njihove sodbe so se morale, z izjemo popolnoma jasnih primerov, pred izvršitvijo predložiti v potrditev vladi v Gradcu, kar pa se je sčasoma zaradi preobremenjenosti vlade opustilo. Še naprej so se po uradni dolžnosti vladi pošiljale le tiste zadeve, ki so bile primerne za pomilostitev.⁷⁶

Na tem mestu moramo kot posebnost omeniti **koseško avtonomijo**.⁷⁷ Z gotovostjo lahko na našem ozemlju ugotovimo poseben položaj vsaj dveh koseških skupnosti. Po privilegiju iz leta 1537, ki je samo potrjeval starejše stanje, so imeli Teharski kosezi lastno nižje sodstvo pod voljenim in potrjenim sodinom (schöppe), ki je s štirimi koseškimi prisledniki tvoril med drugim prvo instanco za civilne in male kazenske zadeve kosezov.⁷⁸ Čeprav niso vsi teharski kosezi prebivali v enem naselju, je bilo njihovo sodno ozemlje sklenjeno in je imelo po celjskem urbarju status deželskega sodišča.⁷⁹ Druga koseška skupnost, o kateri je na voljo nekaj več podatkov, je skupnost s središčem v Zagorju. Imela je poseben položaj znotraj gamberškega deželskega sodišča. Po gamberškem urbarju iz leta 1571 je posebnemu koseškemu sodišču v civilnih in malih kazenskih zadevah predsedoval gamberški imetnik ali oskrbnik, prisledniški kolegij pa je bil sestavljen iz 24 izvoljenih članov kosezov. V težjih kazenskih zadevah je sodbe izrekal prisledniški zbor, ki ga je sestavil deželskosodni organ izmed omenjenih koseških prislednikov, nekaterih okoliških tržanov in vseh petih pod-

ložniških županov. Podoben ustroj sodstva pozna tudi privilegij za gamberške koseze iz leta 1574.⁸⁰

B. POSEBNE INSTANCE (Kavzalne instance)⁸¹

I. Gorski zbor (gorska pravda)

Gorski vinogradi so nastali verjetno že v 13. stoletju na novo izkrčenem svetu zunaj vaških obdelovalnih zemljišč. Najdemo jih praviloma na prisojnih delih štajerskega in dolenjskega gričevja. Zaokrožen kompleks izkrčenih in ponavadi na pasove razdeljenih vinogradov se je imenoval gora. Interesenti so dobili vinograde na gori v svobodni in dedni zakup. Zarj se niso potegovali samo kmetje, ne glede na pripadnost različnim fevdalcem, ampak tudi meščani in fevdalci, ki niso imeli svojih vinogradov. Zaradi tako pisane držube zakupno razmerje ni moglo ustvariti nobene oblike osebne podložnosti. Sogornike je povezoval interes, da časovno uskladijo svoje delo, skupno vzdržujejo poti in ograje na gori ter potreba, da skupaj rešujejo spore v zvezi z uživanjem gore. Temu se je pridružil še gospodov interes, da bi bila gora obdelana in da bi redno dobival rento. Ker je svobodni in dedni zakup po gorskem pravu ustvarjal razmerja, ki niso spadala pred nobeno obstoječo upravno in sodno oblastvo, so se začele v okviru patrimonialnega sodstva zadeve v zvezi z gorami obravnavati na zborih sogornikov, imenovanih gorski zbori, ki jim je predsedoval gorski gospod. Zaradi pomanjkanja ustreznih pravnih norm so se za taka razmerja začeli razvijati posebni običaji.⁸²

Izčrpnješe podatke o gorskem pravu najdemo šele za 16. stoletje. Takrat so kot rezultat spora med fevdalci in meščani na štajerskem nastale gorske bukke. Izdane so bile leta 1543 in so urejale razmerja pri zakupu po gorskem pravu. Uporabljali so jih tudi na Dolenjskem.

Na Kranjskem so poskušali izvesti postopek za uzakonitev svojih gorskih bukev šele proti koncu 16. stoletja. Osnutek, ki so ga skoraj popolnoma povzeli po štajerskih gorskih bukvah, sicer ni bil nikoli uzakonjen, kljub temu pa so ga večasih uporabljali v praksi.⁸³ Za pravne zgodovinarje pomenijo dragocen vir slovenski prevodi gorskih bukev in pa ohranjeni zapisniki gorskih pravn.⁸⁴

⁷² Vilfan, Suseske, str. 63.

⁷³ Gl. zgoraj.

⁷⁴ Vilfan, Suseske, str. 64. Ostanki takega sodstva so kvateme pravde. Gl. zgoraj.

⁷⁵ Rechbach, Observatines, str. 25 s in Beckmann, Idea iuris, str. 37.

⁷⁶ Beckmann, Idea iuris, str. 266 in 309. Prim. Pulec, Razprave o sodnih instanc, str. 121.

⁷⁷ Slednje koseške avtonomije najdemo pri nas vse do 19. stoletja.

⁷⁸ Več o pojmu sodin gl. pri: Vilfan, Zemljiška gospodarstva, str. 169 s.

⁷⁹ Vilfan, Suseske, str. 60.

⁸⁰ Ibit.

⁸¹ Kavzalne instance so specialna sodišča, ki so bila stvarno pristojna v posebnih zadevah. So oblika patrimonialnega sodstva z ljudskimi prisledništvom.

⁸² Več o pojmu gura in gorsku pravu gl. pri: Dulene, Gorske bukke. Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 184 s in 353 s ter id., Suseske, str. 66 ss. O gorskem pravu priu. tudi vrstu Guršičevih člankov v Pravniku (cit. jih Vilfan, Suseske, str. 69).

⁸³ Vilfan, Pravna zgodovina, str. 357 s.

⁸⁴ Kni pravi Dulene (Pravosodstvo klevčevske in bištajnske

Na gorskih zborih, imenovanih gorske večje (Bergtaiding), so sogorniki pod predsedstvom gorskega gospoda sklepali o skupnih zadevah in sprejemali določena pravila in obveznosti, ki naj bi veljala za vso skupnost. Sklepi o teh, ponavadi ne prav pomembnih zadevah, so se imenovali občja sodba (Gemeinurteil).⁸⁵ Poleg avtonomno-pravnih funkcij, ki so jih izvrševali z občjo sodbo vsi prebivalci gorice, so bili gorski zbori **pristojni** tudi za reševanje civilnih in manjših kazenskih zadev. V slovenskih prevodih gorskih bukev se taki zbori imenujejo gorske pravde. Izraz pravda se je domačil verjetno zato, ker je bilo v času prevodov gorskih bukev odločanje celotne skupnosti najbrž že prenešeno na ožji kolegij.⁸⁶

Kavzalnost gorskih pravnih se je kazala v dejstvu, da je moral biti spor, ki ga je razsojala omenjena instanca, v ozki zvezi z vinogorsko zemljo.⁸⁷ Med civilne zadeve gorskih pravnih so torej spadali spori v zvezi z uživanjem vinogradov, med kazenske zadeve pa so po štajerskih gorskih bukvah spadali povečini premoženjski delikti (posek sadnega ali drugega drevja sosedu, odnašanje prsti, izkop mejnikov, tatvina pridelkov, tatvina kolov, požig iz malomarnosti v škodo rastlin, posek trte). Poleg tega pa so sankcionirali še škodo, ki jo je povzročila živina, pa tudi nasilen vdor v tujo zidnico ali hram, ki mu je sledil osebni napad, upor proti rubežu, fizični napad, izpodkopavanje javnih poti in neplačilo kupnine. Kazni so bile predpisane skoraj izključno v vnaprej točno določenih denarnih globah. Telesni kazni sta bili alternativno z globo predvideni le v primeru tatvine pridelkov (kaznovanje z odrezanjem ušesa) in nasilnega vdora v tujo zidnico ali hram z osebnim napadom (kaznovanje z udarci). V mnogih primerih je bila poleg kazni določena še civilnopravna odškodnina.⁸⁸

Gorskim zborom so bili **padsodni** vsi, ki so imeli v zakupu vinograd na vinski gorici. Običajno so bili to poleg podložnikov gorskega gospoda še kmetje drugih fevdalcev, meščani, duhovniki in plemiči. Pristojnost gorskih pravnih je bila torej glede oseb, ki so spadale v gorsko jurisdikcijo širša od patrimonialne, glede samih zadev pa ožja.⁸⁹ Ko so se nekateri sogorniki naselili v hramu ali zidnici na gori, je gorska

pravda po načelu bivališča avtomatično razširila svojo pristojnost na vse njihove zasebnopravne in kazenske zadeve in je tako v omenjenem primeru dobila značaj navadnega patrimonialnega sodišča.⁹⁰

Na gorske zборе so morali prihajati vsi sogorniki.⁹¹ Ker pa je v gorskih zadevah pod predsedstvom gorskega gospoda ali njegovega namestnika, običajno sicer ob navzočnosti celotne skupnosti, odločal le ožji krog prisednikov, se taka zasedanja v slovenskih prevodih, kot smo že omenili, imenujejo **gorske pravde**. Gorska pravda je lep primer vmesne razvojne oblike med večjo, kjer so o skupnih zadevah odločali vsi zbrani pripadniki določene skupnosti in pravde v najrazvitejšem smislu besede, ki je kot ožje telo zasedala in odločala brez navzočnosti skupnosti.⁹² Obravnave avtonomnih zadev v občji sodbi so se torej morali udeležiti vsi sogorniki, pri presoji posameznih sporov, kar so imenovali "sedeti v srenji" ("im Ring sitzen"), pa je sodelovalo le določeno število, ponavadi 12, včasih 7 ali celo 24 sogornikov kot sodnikov prisednikov. Gorski pravdi je predsedoval gorski gospod ali njegov namestnik, ki je bil lahko ponekod župan določenega kraja, graščinski oskrbnik, pa tudi kak drug starešina.⁹³ Prisednike je povečini verjetno postavljala sam gospod, ob upoštevanju neformalnih predlogov sogornikov. Sestava prisedniškega kolegija je bila odvisna od sestave sogornikov na določeni gori. Zato se med prisedniki gorskih pravnih poleg kmetov pojavljajo tudi župniki, plemiči in meščani. Če je bilo sogornikov pre malo, da bi zapolnili določen prisedniški kolegij, je gorski gospod po štajerskih gorskih bukvah lahko zasedel kolegij tudi s sogorniki drugih gora. Zaradi kmečkega prisedništva lahko štejejo zasedanja gorskih pravnih med ljudsko sodstvo.⁹⁴

Gorske pravde so se na Štajerskem sestajale enkrat na leto, in sicer med veliko nočjo in binkoštni, na Kranjskem pa dvakrat na leto. Prisledniški zbor se je lahko za nekatere posamične

graščine, str. 174), je pravil, ki se je uveljavilo na gorskih zborih in celo svojo formalno podlago v gorskih bukvah Ferdinandu I. iz leta 1543, materialno pa se je smevalo iz prepisov slavnostnih prevodov gorskih bukev, ki so ustrezali običajnemu pravu, kakršno se je izoblikovalo med ljudstvom v več kot dveh stoletjih. Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 359.

⁸⁵ Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 359 in il., Soseske, str. 67.

⁸⁶ Gl. spodaj.

⁸⁷ Dolenc, Pravosodstvo klevčevške in buštanjske graščine, str. 185.

⁸⁸ Vilfan, Pravna zgodovina, str. 357.

⁸⁹ Prim. Bolec, Razpored sodnih instanc, str. 124.

⁹⁰ Ibid. Prim. Vilfan, Soseske, str. 68.

⁹¹ Dolenc (Pravosodstvu cistercijske opatije, str. 15) v zvezi s subjekti gorskega prava bečuje pojma sogornik in mejač in tili, da so bili sogorniki tisti posestniki vinogradov, ki so bili gorskemu gospodu osebnoprodolžni, mejači pa tisti, ki mu niso bili prodolžni. Vilfan (Pravna zgodovina, str. 345) pa ugotavlja, da to ni izkazano niti z enim od doslej preverjenih virov. Razlika med obema nazivoma naj bi bila le v tem, da beseda mejač včasih pomeni tihobesedno sosedo dveh parcel.

⁹² Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 355.

⁹³ Prim. Dolenc, Pravosodstvo cistercijske opatije, str. 14, 15, 29, 31, 33 in il., Pravosodstvu klevčevške in buštanjske graščine, str. 5, 167, 168, 184.

⁹⁴ Nasploh je bilo sodstvo zemljiškega gospoda pogosto okvirni avtonomnega sodstva. Glede ljudskega sodstva kritično: Vilfan, Pravna zgodovina, str. 360 s. O delstvu, da Valvasor ne omenja ljudskih sodišč prim.: Dolenc, Valvasor in slovenska ljudska sodišča, str. 98-106 ter Vilfan, Pravna ureditev Kranjske, str. 40 s.

zadeve sestajal tudi v času med dvema gorskima pravdama. Določena pravdna dejanja, kot na primer obravnavanje tožbe za dediščino, je mogel opraviti celo gorski gospod sam.⁹⁵

O pritožbah na sodbe gorskih zborov je odločal deželni kletarski mojster. Na Kranjskem se v praksi vsaj za časa Erberga (okoli leta 1700) pritožbe niso vlagale na to instanco, ker je takrat ni bilo. Pritožbe so zato pošiljali deželnemu glavarstvu kot končni instanci.⁹⁶ Po gorskih bukval za Štajersko je na zadnji instanci za gore, ki so bile last deželanov, odločal deželni glavar oziroma njegov namestnik, za deželnoknežje gore pa vicedom.⁹⁷

2. Polšja pravda

Polšje pravde so bile pristojne za reševanje sporov v zvezi z lovom na polhe. Glede njihove sestave je veljalo pravo gorskih bukev in običajno pravo.⁹⁸ Po Vilfanu so polšje pravde po vsej verjetnosti organ teritorialnega zemljiškega gospoda, vezan na področje deželskega sodišča.⁹⁹ Sodišču je predsedoval zemljiški gospod, prisedniški zbor pa je bil sestavljen podobno kot pri kvatrnih pravdah.¹⁰⁰

3. Sejmsko sodišče

Za spore, nastale ob sejmi in proščenjih, so bila pristojna posebna semanja sodišča.¹⁰¹ V zvezi s sejmi so se razvila posebna pravila za red in varnost ljudi in blaga. Taka pravila so nastajala že v srednjem veku in se imenujejo "sejemski mir".¹⁰² Ponavadi so s strogimi kaznimi prepovedovala kakršnokoli nasilje v času sejma. Sejmsko sodišče je imelo jurisdikcijo, ki je bila jasno omejena samo na čas in območje sejma.

Tudi sejmsko sodstvo je bilo spočetka v rokah javnih organov (krajinskega kneza), nato pa je prešlo predvsem v roke teritorialnih zemljiških gospodstev, ki so si morala to jurisdikcijo posebej

pridobiti.¹⁰³

C. IZREDNE INSTANČE

I. Nepristransko sodišče (*Unparteiisch Gericht, iudicium arbitrarium vel delegatum*)

Nepristransko sodišče je bilo izredno civilno sodišče, pristojno v sporih glede zemlje (oziroma pravie) med zemljiškim gospodom in njegovimi podložniki ter v sporih med podložniki dveh različnih gospodov.¹⁰⁴

Za civilne zadeve podložnikov je bilo sicer načelno pristojno zemljiško gospodstvo, vendar bi v primeru spora med kmetom in zemljiškim gospodom slednji sodil v svoji lastni zadevi, kar bi bilo v nasprotju s procesnopравnim načelom *Nemo iudex in sua causa*.¹⁰⁵ Zato so ponekod oblikovali nepristransko sodišče kot prvo instanco v sporih med zemljiškimi gospodi in njihovimi podložniki. Taka sodišča so bila na Štajerskem znana pod imenom "urbarska pravda", obstajala pa so tudi na Kranjskem. Na Štajerskem se je podložnik lahko pritožil zoper svojega zemljiškega gospoda na deželnoglavarstvo sodišče oziroma na notranjeavstrijsko vlado. Na Koroškem pa je bil praviloma vsak zemljiški gospod pristojen tudi v lastni zadevi, čeprav bi morala v prvi polovici 16. stoletja vsaj za kuppa zemljišča nastopiti na Koroškem enaka ureditev kot na Štajerskem. Na Primorskem, kjer ni bilo patrimonialnega sodstva, se je kmet lahko s svojim zemljiškim gospodom pravdal pred deželskim sodiščem. Pretirano samovoljnost zemljiškega gospoda je tam v 16. stoletju omejevalo župansko prisedništvo.¹⁰⁶

Iz Dolenčevih raziskav nepristranskega sodstva na Dolenjskem je razvidno, da so v mnogih pravdah med zemljiškim gospodom in njegovim podložnikom dejansko sodila redna patrimonialna sodišča. Sklicevanje izrednih sodišč torej po vsej verjetnosti ni bilo obvezno in je temeljilo le na običaju.¹⁰⁷ Dolene je tudi ugotovil, da so mimo omenjenih sporov pred nepristransko sodišče prihajale tudi imenitne ali važne zadeve in posebno nujne pravde.¹⁰⁸

Nepristransko sodišče je bilo na Štajerskem sestavljeno iz enega advokata kot razsodnika in treh ali štirih drugih advokatov kot prisednikov.¹⁰⁹ Na Dolenjskem je po Dolencu sodišče običajno zasedalo pod predsedstvom "določ-

⁹⁵ Kadar je gorski gospod hotel dedišča odkloniti, je moral sklicati sestanek prisednikov. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 357.

⁹⁶ Prim. Polec, *Zgodovina "Ohranjenih gorskih bukev"*, str. 89 ss.

⁹⁷ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 357 s.

⁹⁸ Prim. Dolenc, *Slovenska ljudska sodišča*, str. 34 s.

⁹⁹ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 361.

¹⁰⁰ Il., *Sloveske*, str. 64.

¹⁰¹ Spori, ki so nastali zunaj sejma, se na njih niso smeli obravnavati. Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, str. 162.

¹⁰² Izrazitejše pravne oblike je imel sejmski mir le pri rednih sejmih, ki si se v vsakem kraju vršili le enkrat na leto. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 152. Pizneje so določbe glede sejmov vključevali v statute. Posebno sejmsko sodišče v lastnimi, nezapriscenimi prisedniki pužna na primer Ptujski statut. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 162. O Ptujskem statutu prim.: V. Simič, *Civilno pravo pu ptujski statutu*, str. 127-134 in J. Kranjc, *Primerjava nekaterih civilnopравnih določil ptujkega statuta*, str. 81-98.

¹⁰³ Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 162.

¹⁰⁴ Beckmann, *Idea iuris*, str. 184 in 544.

¹⁰⁵ Tudi v tožbah med podložniki dveh različnih gospodov v usebnih zadevah ("*in personaribus causis*") bi praviloma moral soditi eden od zemljiških gospodov prizadetih strank, s čimer pa bi prišlo do nevarnosti pristranskega sojenja v prid njegovemu podložniku.

¹⁰⁶ Vilfan, *Zemljiška gospodstva*, str. 193.

¹⁰⁷ Dolenc, *Pravosodstvo cislercenske upalije*, str. 33.

¹⁰⁸ Ilid. in Dolenc, *Slovenska ljudska sodišča*, str. 36 s.

¹⁰⁹ Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 126.

nega veljaka iz sosednje gosposke, župnika ali dvorskega sodnika". Število prisodnikov ni bilo stalno, izbirali pa so jih ponavadi, vsaj v zgodnejši dobi, izmed oseb, ki niso bile podsodne zemljiškemu gospodu.¹¹⁰

II. MESTNO IN TRŠKO SODSTVO

1. Mestno sodišče

Mestna sodišča so bila pristojna za kazenske in civilne zadeve prebivalcev mest in trgov. Podsodni so jim bili torej sami meščani, pa tudi v mestu bivajoči tujei ter plemiči, ki so v mestu opravljali meščansko obrt.¹¹¹

Sodišče je sestavljala mestni sodnik z notranjim mestnim svetom.¹¹² Mestnega sodnika je v odsotnosti nadomeščal mestni komornik ali kak drug član notranjega sveta. V trgih je sodil trški sodnik skupaj s svetniki.¹¹³ Mesta, ki so imela lastno, privilegirano deželosodno oblast, so kazensko sodstvo izvrševala sama z istimi organi kot civilno. Druga mesta so se morala posluževati krvnega sodnika.

V sodni knjigi mesta Kranj, nastali v letih 1517 do 1520 se redno mestno sodišče (ordentliches Gericht) pojavlja pod imeni "offen pantayding", "offen statrechten" in "Statrecht und pantayding".¹¹⁴ V tem rednem sodišču se je združevalo posebno mestno sodišče za meščane Kranja s starimi sodnimi zbori (*placita*), ki so se v Kranju zbirali šestkrat na leto. Po potrebi je sodišče določilo še dodatne pravdne dneve. Kranjski mestni sodnik ni opravljal le mestnega sodstva, ampak je bil hkrati tudi deželski sodnik Kranjskega deželskega sodišča. Po navodilih deželno knežjih komisarjev iz leta 1509 je moral najmanj vsako četrtletje sklicati sodni zbor v Kranju. Imel je tudi pravico krvnega sodstva, ki si jo je pridobil od kranjskega deželnega glavarja, vendar jo je pozneje izgubil. Območje njegovega deželskega sodišča se je raztezalo od Kavovca na severu do Save na jugu ter od Tržiške Bistrice na zahodu do Kokre na vzhodu.¹¹⁵

Pritožbe proti sodbam mestnih sodišč je na Štajerskem reševal gospod in deželan, ki mu je isto mesto ali trg pripadalo.¹¹⁶ Na njegovo odločbo se je bilo ponavadi mogoče pritožiti še

na deželno glavarstvo. Na Koroškem in Kranjskem je bil pritožbena instanca deželni viceodm, proti njihovim razsodbam pa je šla pritožba na notranjeavstrijsko vlado.¹¹⁷

Mestna sodišča so kot instanca za meščane ostala skoraj nespremenjena vse do leta 1848, z izjemo mestnih sodišč v krajih, ki so pripadali Ilirskim provincam.¹¹⁸

III. SODSTVO ZA PLEMIČE

A. SPLOŠNE INSTANČE

1. Ograjno sodišče (Schrammengericht, *forum nobilem*)

Ograjno sodišče je bilo redna instanca, pristojna za civilne zadeve plemičev, ki so bili člani stanovskega deželnega zbora (tako imenovani gospodi in deželani - Herren- und Landleute).¹¹⁹ Bilo je tudi realna instanca za zemljišča, vpisana v imenjsko knjigo (Gültbuch). Zato so mu bili podsodni tudi nedeželani, kadar se je zadeva nanašala na takšno zemljišče.¹²⁰ Ograjno sodišče v določeni deželi pa je lahko izvrševalo jurisdikcijo tudi nad tistimi plemiči, ki v dotični deželi niso imeli niti stalnega bivališča niti svojega zemljišča, in sicer: kadar so v deželi pod klavzulo "občes deželne obveze za škodo" (Land-schadenbund) sklenili pogodbo, iz katere je izhajala določena obveznost; kadar je njihova tožba zadevala v deželi ležeče stanovsko zemljišče; če se jim je poziv vročil še v deželi in so šele nato odpotovali iz nje; kadar so v deželi večkrat bivali, čeprav tam niso imeli stalnega bivališča.¹²¹ Poleg tega je bilo ograjno sodišče pristojno tudi za prelate in duhovnike, ki so imeli pravico sedeti v deželnem zboru, vendar le v tistih zadevah, ki niso spadale pred cerkveno sodišče, kot na primer tožbe zaradi stanovskih zemljišč, terjatev ali dediščine.¹²²

Ograjna sodišča so vsebovala dve instanci, imenovani "deželna" in "dvorna pravda". Vse do prenehanja delovanja ograjnih sodišč v 18. sto-

¹¹⁰ Dilene, Pravosodstvo cistercijske opatije, str. 33.

¹¹¹ Beckmann, *Idea iuris*, str. 316.

¹¹² O pojmu in razvoju notranjega mestnega sveta gl.: Vilfan, Pravna zgodovina, str. 159.

¹¹³ Prim. Žontai, Poročniki in karte, str. 70.

¹¹⁴ Vsebinsko sodne knjige podrobneje prikazuje: Josef Žontai, Das älteste Gerichts- und Stadtbuch von Krainburg, str. 186-200.

¹¹⁵ Žontai, Das älteste Gerichts- und Stadtbuch von Krainburg, str. 187 s.

¹¹⁶ Štajerska mesta in trgi so bili pasivno neposredno podsodni notranjeavstrijski vladni, razen v zadevah stanovskih posesti (Herrengütern), kjer so bili podsodni ograjnemu sodišču. Rechbach, *Observationes*, str. 18. Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 127 s.

¹¹⁷ Na Koroškem in Kranjskem so bili viceodmi predvsem finančni tignani deželnega kneza. Poleg drugega so bili zauloženi tudi za nadzornost pravic se je najhitro razvila njihova apelacijska instanca v sodbah mestnih sodišč. Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 127, op. 54 in Josip Žontai, *Kranjski deželni viceodm*, str. 277-318.

¹¹⁸ Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 140.

¹¹⁹ O ograjnih sodiščih izjeto: Wesener, Das innercistercijsche Landschannenvorfahren. O ljubljanskem ograjnem sodišču: Dimitz, Das Landschannengericht in Laibach. Prim. Erberg, *Observationes ter Luschin, Geschichte des älteren Gerichtswesens*.

¹²⁰ Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 129.

¹²¹ Erberg, *Observationes*, pogl. IX. Prim. Polec, *Razpored sodnih instanc*, str. 129 in 134.

¹²² Erberg, *Observationes*, pogl. VIII.

letju sta se instanci razlikovali v stvarni pristojnosti, zasiedbi, postopku in različnem času sestajanja.¹²³

"Deželna pravda" ("Landrechte") je nastala iz periodičnega sodnega zbora deželnih plemičev ("Landthaiding", *placitum generale*, tudi *iudicium generale*), ki se je sestajal pod predsedstvom deželnega gospoda ali njegovega namestnika.¹²⁴ Deželna pravda je bila pristojna za reševanje tožb proti gospodom in deželanom glede lastnine (*Eigen*) in dednega nasledstva stanovskih zemljišč (*Landgüter, landschaftliche Herrengülden*) ter za tožbe izvirajoče iz pogodb in prestopkov zoper "varnost časti" (verbalne in realne injurije).¹²⁵ V "deželni pravdi" pa so se reševale tudi fevdne zadeve, razen na Štajerskem, kjer se je z njimi ukvarjalo posebno fevdno sodišče.¹²⁶ Poleg omenjenih sporov so se na Kranjskem pred tem sodiščem reševale nesporne zadeve gospodov in deželanov. Zanje je bila torej "deželna pravda" zapuščinsko in konkurzno sodišče, varstvena instanca, dovoljevalo je amortizacije ipd. Na Koroškem in Štajerskem je bilo za nesporne zadeve gospodov in deželanov pristojno deželno glavarstvo.¹²⁷ Na Štajerskem je ograjno sodišče obstajalo v obliki tako imenovane "sumarne pravde", ki je bila med drugim pristojna za pritožbe glede zadolžnic, zastav in pogodb, ki so bile potrjene z deželno obvezo za škodo.¹²⁸

"Dvorna pravda" ("Hofrechte", das ritterliche Hofrecht) pa je nastala iz sodnega zbora ("Hofthaiding"), ki se je sestajal po potrebi pod predsedstvom deželnega kneza ali njegovega dvornega sodnika kot zborna sodišče za plemiče.¹²⁹ V razviti stopnji je bilo pristojno za razsojanje v posestnih tožbah in tožbah zaradi nasilnega odvzema stvari ali nasilnega pregona z zemljišča (*Gewalt- und Spolienklagen*).¹³⁰ Posestne tožbe so že po svojem namenu zahtevale hitrejši postopek, zato jih niso reševali pred deželno pravdo, ki se je po Valvasorjevem pričevanju lahko vlekla celo več kot deset let.¹³¹ Postopek v posestni tožbi je bil uveden pod

vplivom rimskega prava.¹³²

Glede na naravo sporov, ki sta jih obravnavali obe instanci ograjnega sodišča, je "dvorna pravda" veljala za "*iudicium possessorium*", "deželna" pa za "*iudicium petitorium*".¹³³

Valvasor v svoji Slavi vojvodine Kranjske navaja, da je bila "dvorna pravda" pristojna za posilstva in težje žalitve, pri čemer pa gre, kot je ugotovil Vilfan, za terminološki spodrslijaj korektorja Erazmusa Franciscijsa, ki si je izraz *Gewaltklagen* (posestne tožbe) razlagal kot tožbe zaradi posilstva.¹³⁴

Ograjnemu sodišču je predsedoval deželni glavar kot "*caput totius nobilitatis*". Njegov namestnik v "deželni pravdi" je bil deželni upravitelj (*Landesverweser, praetor provinciae*)¹³⁵, v "dvorni pravdi" pa deželni upravnik (*Landesverwalter*). Sodišče je sestavljalo še 12 do 16, v začetku za vsako zasedanje posebej, izmed gospodov in deželanov voljenih, pozneje pa stalno nastavljenih prisodnikov.¹³⁶ Stalni organ je bil tudi pisar ograjnega sodišča (*Landsebrannenschreiber*), ki je vodil zapisnike in sestavljal sodne listine. Važno vlogo v postopku so imeli tudi stalni zapriseženi advokati ograjnega sodišča (*Landsebrannenadvokaten*).¹³⁷ Stalni in plačani organi sodišča so bili še komisarji za zasliševanje prič (*Zeugenverhörskommissäre*), sodni izvršilni organi (*Weishote*) in dostavljalec (*Landbote*).¹³⁸

Pritožba proti sodbam v "dvorni pravdi" ni bila dopustna.¹³⁹ Stranka je lahko izprosila le revizijo.¹⁴⁰

¹²³ Več o razliki gl. pri: Polec, Razpored sodnih instanc, str. 131 ss in Wesener, Das innerösterreichische Landsebrannenverfahren, str. 26 ss.

¹²⁴ Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 130 in Vilfan, Pravna zgodovina, str. 204 s.

¹²⁵ Dimitz, Das Landsebrannengericht in Laibach, str. 234. Valvasor (Slava, knj. IX, str. 14) uvršča injurije pod pristojnost "dvorne pravde", kranjski red za ograjna sodišča iz leta 1571 pa določa, naj se spuri glede razžalitve časti rešujejo pred "deželno pravdo". Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 130.

¹²⁶ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 130.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Žontar, Priročniki in karte, str. 69.

¹²⁹ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 130.

¹³⁰ Dimitz, Das Landsebrannengericht in Laibach, str. 234 in Polec, Razpored sodnih instanc, str. 131.

¹³¹ Valvasor, Slava, knj. IX, str. 14.

¹³² Preten sta se obe instanci združili v ograjno sodišče je postopek tekel pred dvornimi sodniki in je bil krajši in manj obličen od "deželne pravde". Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 131.

¹³³ Pirberg, Observationes, pogl. VII. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 131.

¹³⁴ Vilfan, Pravna ureditev Kranjske, str. 38. Prim. Valvasor, Slava, knj. IX, str. 14 in 94.

¹³⁵ Vilfan ga v novejših delih imenuje deželni namestnik. O terminologiji gl. njegov Ustavni ureditev Kranjske, str. 230.

¹³⁶ Najprej jili je imenoval deželni zbor, po letu 1675 pa ograjno sodišče samo. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 132. O asesorjih gl.: Vilfan, Pravniki med Operozo, str. 76 ss.

¹³⁷ Nastavljalo jih je sodišče samo, imeli pa so pravico zastopstva pri vseh sodiščih in so služili procentualno po vrednosti spornega predmeta. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 133. O odvetnikih gl.: Vilfan, Odvetništvo na Slovenskem, str. 373 ss.

¹³⁸ Na Kranjskem sta bila dva komisarja za zasliševanje prič, in sicer eden za Gorenjsko in eden za Dolenjsko. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 133.

¹³⁹ Valvasor (Slava, knj. IX, str. 14 in 94) pravi, da so bili izreki tega sodišča dokončni. Proti njim ni bilo niti apelacije, niti restitucije.

¹⁴⁰ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 131 s. O nadaljnjem razvoju ograjnega sodišča gl.: Žontar, Priročniki in karte, str. 83 ss.

2. Deželno glavarstvo sodišče (Landeshauptmannschaftliches Gericht)

Deželni glavar je bil zastopnik deželnega kneza v posamezni deželi.¹⁴¹ Med njegove dolžnosti je spadalo tudi predsedovanje sodišču, ki ga imenujemo deželnoglavarsko sodišče. Kot redna instanca je bilo pristojno za tiste civilne zadeve gospodov in deželanov, ki niso spadale pred ograjno sodišče ter za njihove male kazenske zadeve.¹⁴²

Med civilne zadeve, ki jih je reševalo deželnoglavarsko sodišče so sodili zlasti spori glede malenkostnih zadev (*res minutae*),¹⁴³ reaktivne pravice, posestne tožbe (če posest ni trajala več kot eno leto), tožbe proti gospodom in deželanom glede mezde, plačila pisarniških pristojbin, zdravniških in odvetniških honorarjev, lunerarij, zakupnine in podobno.¹⁴⁴ Poleg tega je deželno glavarstvo odločalo o arestih in prepovedih proti gospodom in deželanom ter razsojalo v tožbah med zemljiškim gospodom in njegovim oskrbnikom. Reševalo je tudi pritožbe upravičencev in zavezancev glede desetinskih dajatev.¹⁴⁵

Kot kazenska instanca je bilo deželnoglavarsko sodišče v vseh deželah, razen na Koroškem, pristojno samo za lažja kazniva dejanja (tako imenovane male kazenske zadeve).¹⁴⁶ Kadar je sodišče spoznalo, da je gospod ali deželan zakrivil težje kaznivo dejanje, za katero je bila predpisana smrtna kazen, je moralo storileca izropredpisana smrtne kazni, je moralo storileca izropredpisati notranjeavstrijski vladni v Gradcu.¹⁴⁷ Smrtno obsodbo je moral nato potrditi še dvor. V kazenskih zadevah so bili deželnemu glavarstvu pod sodni in tuji "prepotujoči" plemiči.¹⁴⁸

Po Valvasorju naj bi bila duhovščina na Kranjskem pod sodno sodišču pod predsedstvom deželnega glavarja v vseh posvetnih zadevah.¹⁴⁹ Ta kranjska posebnost, v drugih deželah je bila namreč duhovščina pod sodno vicedomu, naj bi temeljila na privilegiju nadvojvode Vilijema iz leta 1399, po katerem naj bi bila duhovščina za manjše debarne zahtevke pod sodno prelatom, za večje pa posvetnemu sodišču. Valvasor žal ne pojasni, kateri vrsti sodišče pod predsedstvom deželnega glavarja, deželnoglavarskemu ali ograjnemu, je duhovščina odgovarjala v omenjenih zadevah.¹⁵⁰

Deželno glavarstvo je bilo pristojno tudi za plemiče nedeželane (to je za tiste plemiče, ki niso bili člani deželnih stanov) in za vse cesarske in državne uradnike, ki niso bili plemiči in deželani. Sodišču so bili pod sodni v vseh zadevah, razen v sporih, povezanih s stanovskimi zemljišči.¹⁵¹ Od jurisdikcije deželnega glavarja so bili izvzeti le tisti plemiči, ki so stanovali v mestih in so izvrševali meščansko obrt. Za njih je bilo pristojno mestno sodišče.¹⁵²

Posebnost med deželnoglavarskimi sodišči je predstavljalo deželno glavarstvo na Goriškem, ki je imelo zaradi zgodovinskega razvoja večjo sodno oblast od deželnih glavarstev v ostalih notranjeavstrijskih deželah.¹⁵³ Kot sodišče se je ponavadi imenovalo "tribunal" in je bilo tudi prizivna instanca za vsa nižja sodišča, tudi za mestno sodišče v Gorici. Pristojno je bilo za vse civilne in kazenske zadeve plemičev, tako deželanov kot nedeželanov.¹⁵⁴

Deželno glavarstvo je **zasedalo** v vseh zadevah kolegialno, pod predsedstvom deželnega glavarja ali deželnega upravnika kot njegovga namestnika, v prisotnosti najmanj treh prisodnikov.¹⁵⁵ Vilfan glede na Valvasorjeve navedbe, da je bilo sodišče namenjeno razbremenitvi deželnega glavarja, sklepa, da je šlo v primeru deželnoglavarskih sodišč za vrsto pospešenega, sumarnega postopka, ki so ga opravili brez sicer obveznih formalnosti in morda brez prisodnikov.¹⁵⁶ Sodišče je zasedalo ponavadi brez odvetnikov. Kadar je bilo kaznivo dejanje notrično, je postopek stekel po uradni dolžnosti.¹⁵⁷

Zoper sodbe deželnega glavarstva v civilnih zadevah se je bilo mogoče **pritožiti** na notranjeavstrijsko vlado v Gradcu. Proti njeni odločbi

¹⁴¹ Katiko o izvorni funkcije deželnega glavarja gl.: Vilfan, *Peavna zgodovina*, str. 206.

¹⁴² Pčin. Polce, *Razpored sodnih instanc*, str. 131 s in Valvasor, *Slava*, knj. IX, str. 14 in 94.

¹⁴³ Polce (ibid.) prevaja *res minutae* kot malotne zadeve, to so tiste, pri katerih vrednost spornega predmeta ni presegala 10 funtov (okrog leta 1700 je bil 1 funt 1 goldinar).

¹⁴⁴ Pčin. Ecbeg, *Observationes*, pogl. X.

¹⁴⁵ Polce, *Razpored sodnih instanc*, str. 119. Pčin. Ecbeg, *Observationes*, pogl. IX.

¹⁴⁶ Na Koroškem je bilo deželno glavarstvo pristojno tudi za težja kazniva dejanja. Rechbach, *Observationes*, str. 67.

¹⁴⁷ Notranjeavstrijska vlada je bila na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem tudi prva instanca za kazniva dejanja proti državi (*crimen lesae Majestatis*). Ibid. Prav tako je bila prva instanca v sporih, kje je bila eda od stark država (npr. pravde kmetnega poklicarja - "Kammerprokuratursache"), pa tudi v zadevah, kje so pobujali v poštev cesarski privilegiji. Poleg tega je sodilo članom vladnega kolegija in dvočinim uradnikom. Za slednje je bila tudi zapuščinska in varška oblast. Polce, *Razpored sodnih instanc*, str. 137. Pčin. Planer, *Recht und Richter*, str. 79 s.

¹⁴⁸ Rechbach, *Observationes*, str. 103.

¹⁴⁹ Valvasor, *Slava*, knj. IX, str. 94 s.

¹⁵⁰ Pčin. Vilfan, *Peavna ureditev Kranjske*, str. 35 s.

¹⁵¹ Pčin. Rechbach, *Observationes*, str. 45, 67, 102.

¹⁵² Beckmann, *Idea iudis*, str. 178. Pčin. Polce, *Razpored sodnih instanc*, str. 136.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ Rechbach, *Observationes*, str. 117 ss. Pčin. Polce, *Razpored sodnih instanc*, str. 136 s.

¹⁵⁵ Polce, *Razpored sodnih instanc*, str. 135.

¹⁵⁶ Villan, *Peavna ureditev Kranjske*, str. 35. Pčin. Valvasor, *Slava*, knj. IX, str. 14 in 94.

¹⁵⁷ Polce, *Razpored sodnih instanc*, str. 135. Pčin. Ecbeg, *Observationes*, pogl. IX.

pa je bila možna revizija pri vladarjevem tajnem svetu (Geheime Ratstelle).¹⁵⁸

B. POSEBNE INSTANČE (Kavzalne instance)

1. Nižji (krajevni) rudniški sodnik (Unterhergrichter) in višji rudniški sodnik (Oberhergrichter)

Rudniško sodstvo je bilo predvsem kavzalno sodstvo, pristojno za spore, ki so nastali iz rudniških ali fužinskih razmerij. Začetki tega sodstva v notranjeavstrijskih deželah segajo že v 14. stoletje. Posebno upravnosodno organizacijo za rudnike in fužine na naših tleh v tem zgodnjem obdobju izpričuje Jeseniški rudniški red, ki ga je leta 1381 izdal teritorialni zemljiški gospod in imetnik deželanskega sodišča, ortenburški grof Friderik.¹⁵⁹

Na splošno lahko rečemo, da je bil od 15. stoletja naprej višji rudniški sodnik za deželo posebna kavzalna instance za plemiče v vseh zadevah, ki so bile povezane z rudniki. Razvoj rudniškega sodstva pa je bil v 16. stoletju v posameznih avstrijskih deželah različen. Na Kranjskem je višji rudniški sodnik po tako imenovanem Karolinškem rudarskem redu z začetka leta 1576 sodil kot prva instance vse rudniške zadeve, razen težkih kaznivih dejanj.¹⁶⁰ Volili so ga vsi rudniški mojstri, to je lastniki plavžev in kovačij, tako da so predlagali dva do tri kandidate v izbiro vladarjevemu organom. Višji rudniški sodnik je moral štirikrat na leto objezditi vse obrate, ki so spadali pod njegovo pristojnost. Za posamezne obrate je kot svoje stalne namestnike imenoval nižje rudniške sodnike. V pritožbah zoper sodbe višjega rudniškega sodnika je odločal deželni viceodm. Na njegovo odločbo se je bilo mogoče pritožiti še na notranjeavstrijsko vlado skupaj z dvorno komoro.¹⁶¹

Na Koroškem in na Štajerskem so imeli poleg višjega rudniškega sodnika, ki je sodil le o rudniških zadevah deželnoknežjih rudnikov, za gospodarstva z lastnimi rudniško-topilniškimi napravami posebno rudniško sodstvo. Na prvi stopnji so ga opravljali nižji rudniški sodniki. Pritožbena instance pa je bil vrhovni rudniški sodnik (Obrist-Bergmeister).¹⁶²

2. Vicedomsko sodišče

Deželni viceodm je imel **jurisdikcijo** nad gospodskimi, ki so jih deželni knezi skupaj z deželskim sodstvom in drugimi regalnimi pravicami zastavili (tako imenovane zastavne gospodke - Pfandschillingsherrschaften) kapitalsko močnim posameznikom in organizacijam, predvsem južnonemškimi trgovskim hišam in družbam, pa tudi domačemu plemstvu in meščanstvu.¹⁶³ Vicedomi so sodili v sporih med podložniki deželnoknežjih gospodstev (m.dr. zastavljenih gospodk) na eni in imetniki teh gospodstev na drugi strani, pa tudi med samimi imetniki zastavljenih gospodk. Proti sodbam so se stranke lahko pritožile na vladarja ali njegovo spodnjeavstrijsko vlado.

Vicedomsko sodišče je bilo pritožbena instance proti odločbam patrimonialnih sodišč katedralnih gospodstev, na Kranjskem in Koroškem pa tudi proti odločbam sodišč deželnoknežjih mest in trgov ter na Kranjskem še proti sodbam rudarskih sodišč.¹⁶⁴

Sodišče je sestavljalo viceodm s prisodniki, ki so nosili naziv deželni svetniki (Landräte).¹⁶⁵

3. Mešano deželnoglavarско-viceodmsko sodišče

Tako kot viceodmsko je tudi to sodišče spadalo k deželnoknežjim organom. Pristojno je bilo za tožbe plemičev proti deželnoknežjim mestom in trgov ter obratno.¹⁶⁶

Če je tožil imetnik zastavljene gospodke deželana ali pa gospod in deželan imetnika zastavljene gospodke, so imeli sodstvo skupaj (*conjunctim*) viceodm in deželni glavar. V prvem primeru je šel viceodm k deželnemu glavarju in je oddal svoj glas za njegovimi prisodniki, v drugem pa deželni glavar k viceodmu in je oddal svoj glas za viceodomovimi prisodniki.¹⁶⁷

Kranjski deželni stanovci so se upirali tovrstni pristojnosti viceodma. Menili so, da bi bil odvzem stanovskega zemljišča deželanu pred sodiščem deželnega glavarja in viceodma groba kršitev deželnih svoboščin. Želeli so, da bi v sporih o lastnini zastavljenih stanovskih zemljišč sodilo ograjno sodišče, vendar niso uspeli.¹⁶⁸

¹⁵⁸ Notranjeavstrijska vlada je bila tudi revizijska instance v kazenskih zadevah proti sodbam deželskih in mestnih sodišč. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137.

¹⁵⁹ O Jeseniškem rudniškem redu gl.: Vilfan, Pravna zgodovina, str. 191.

¹⁶⁰ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137 s. To naj bi bil Rudniški red za Kranjsko in Goriško (za katerega pa Vilfan navaja letnico 1575). Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 282.

¹⁶¹ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137 s. z lit. v op. 116.

¹⁶² Beckmann, Idea iuris, str. 40 s in Rechbach, Observationes, str. 60 in 78. Pom. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 138 ter Vilfan, Pravna zgodovina, str. 363.

¹⁶³ Prim. Žontar, Kranjski sodni red, str. 569. O viceodomih gl. op. 117.

¹⁶⁴ Žontar, Pritožniki in karte, str. 69.

¹⁶⁵ Valvasor, Slava, knj. IX, str. 78, 94.

¹⁶⁶ Vilfan, Pravna ureditev Kranjske, str. 36. Prim. Valvasor, Slava, knj. IX, str. 94.

¹⁶⁷ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 127, op. 54.

¹⁶⁸ Več o tem: Žontar, Kranjski sodni red, str. 573 s.

4. Stanovski odbor deželnega zbora (Verordnete Stelle, Ausschuß)¹⁶⁹

Stanovski odbor je bil glavni kolegijski izvršilni organ deželnega zbora. Med drugim je skrbel predvsem za vodstvo finančnih zadev.¹⁷⁰ Zato je bil pristojen za reševanje sporov o davkih, deželnih nakladah (daen), mitničnini in kontribuciji.¹⁷¹ Na Koroškem je imel stanovski odbor tudi sodstvo "in omnibus causis" nad plačanimi deželnimi uradniki, ki niso bili deželani ali plemiči in je bil njihova zapuščinska ter varstvena instanca. Prav tako je odločal v vseh zadevah, povezanih z izvršbo na stanovskih zemljiščih in imenjsko knjigo (Giltbuch). Na Koroškem pa je imel tudi sodstvo nad mestom Celovec. V zadevah stanovskih zemljišč je bila proti odločbi stanovskega odbora dopustna revizija, ki jo je opravil deželni zbor, proti odločbi v civilnih stvareh deželnih uradnikov in mesta Celoveca pa apelacija na notranjeavstrijsko vlado.¹⁷²

LITERATURA

- Nicolaus de Beckmann, *Idea iuris statutarii et consuetudinarii styriaci et austriaci cum iure romani collati*, Græce 1688
- G. Bruns, F. Mommsen, O. Gradenwitz, *Fentes iuris romani antiqui I - Leges et negotia*, Tubingae 1909
- A. Dimitz, *Das Landsehrhengericht in Laibach*, Verhandlungen und Mittheilungen der juristischen Gesellschaft in Laibach, II. Bd., Laibach 1866, str. 231-241
- M. Dolenc, Postanek in pomen instrukeij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (9) 1912, str. 98-115
- M. Dolenc, Pravosodstvo cistercienske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stoletja, *Zbornik znanstvenih razprav* (3) 1923-24, str. 1-118
- M. Dolenc, Pravosodstvo klevevske in haštanske graščine od konca 17. do začetka 18. stoletja, *Zbornik znanstvenih razprav* (5) 1925-26, str. 153-247
- M. Dolenc, Valvasor in slovenska ljudska sodišča, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* (9) 1928, str. 98-106
- M. Dolenc, Slovenska ljudska sodišča v dobi od 16. do 18. stoletja, Zagreb 1930 (separat iz "239. knjige "Rada" Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti")
- M. Dolenc, Die niedere Volksgerichtbarkeit unter den Slovenen von Ende des 16. bis Anfang des 19. Jahrhunderts, *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*, Bd. V, H. III, Breslau 1929, str. 299-368
- M. Dolenc, O "Krvavem penezu" in sorodnih dajatvah, *Glasnik muzejskega društva za Slovenijo* (20) 1939, str. 272-283
- M. Dolenc, "Gorske bukve" v izvorniku, prevodih in priredbah, Ljubljana 1940
- M. Dolenc, Pravnozgodovinski prikaz dokaznega postopanja pri sodiščih slovenskega ozemlja s posebnim ozirom na ljudska sodišča, *Zbornik znanstvenih razprav* (14) 1937-38, str. 35-84
- J. Daniel baron Erberg, "Observationes Practicae Inelyti Praetorialium Auilicorumque Indiciorum Dicasterii, Quibus Ex Legibus Fundamentalibus Excelsi Ducatus Carnioliae (vulgo Landshandvest) Institutis patriis Dictorum Judiciorum, aliisque vetustissimis monumentis explanatur, nec non rebus Judicatis aliisque allegationibus illustratur Stylus dietae Curiae Vernaenlae sive Hofthayting. Opus Posthumum Joanis Danielis Lib. Baronis ab Erberg Domini in Lustal olim Hujatum Excelsorum Statuum Deputati antehac vero Advocati dein Archigrammatei nec non Supremi Provinciae Secretarii Ieti undequaque Famigeratissimi". Rokopis se nahaja v Arhivu Republike Slovenije, Zbirka rokopisov I/30 r
- L. Hauptmann, Erläuterungen zum historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I/4, Krain; Wien 1929
- M. Kaser, *Das Römische Privatrecht I*, 2. Aufl., München 1971
- A. Kaspret, O večah, *Časopis za zgodovino in narodopisje* (4) 1907, str. 214-222
- D. Kos, Imago Iustitiae. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku, *Zbirka ZRC SAZU* 3, Ljubljana 1994
- J. Kranjc, Primerjava nekaterih civilnopravnih določil ptujskega statuta z rimskim pravom, *Zbornik znanstvenih razprav* (43) 1983, str. 81-98
- A. Luschin v. Ehengreuth, *Geschichte des älteren Gerichtswesens in Österreich ob- und unter der Enns*, Weimar 1879
- A. Luschin v. Ehengreuth, *Grundriss der österreichischen Reichsgeschichte*, Bamberg 1899
- A. Luschin v. Ehengreuth, *Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters*, 2. Aufl., Bamberg 1914
- A. Mell, Das steirische Bannrichteramt, *Steirische Zeitschrift für Geschichte* (2) 1904, str. 104-133
- A. Mell, *Grundriss der Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte Steiermarks*, Graz 1929.
- E. Planer, *Recht und Richter in den inner-*

¹⁶⁹ O terminoloških problemih in tem pomenu besede Verordnete in Ausschuß (v 16. stol. so jih namreč uprtaabljali pumiseue) gl.: Vilfan, *Ustavna mediev Kranjske*, str. 231.

¹⁷⁰ Prim. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 328 in 363.

¹⁷¹ Prim. Valvasor, *Slava*, knj. IX, str. 4.

¹⁷² Polc, *Razpored sodnih instanc*, str. 153. Prim. Reebbuch, *Observationes*, str. 79 s, 59 in 114.

pa je hila možna revizija pri vladarjevem tajnem svetu (Geheime Ratstelle).¹⁵⁸

B. POSEBNE INSTANČE (Kavzalne instance)

1. Nižji (krajevni) rudniški sodnik (Unterrichter) in višji rudniški sodnik (Oberrichter)

Rudniško sodstvo je bilo predvsem kavzalno sodstvo, **pristojno** za spore, ki so nastali iz rudniških ali fužinskih razmerij. Začetki tega sodstva v notranjeavstrijskih deželah segajo že v 14. stoletje. Posebno upravnosodno organizacijo za rudnike in fužine na naših tleh v tem zgodnjem obdobju izpričuje Jeseniški rudniški red, ki ga je leta 1381 izdal teritorialni zemljiški gospod in imetnik deželskega sodišča, ortenhurški grof Friderik.¹⁵⁹

Na splošno lahko rečemo, da je bil od 15. stoletja naprej višji rudniški sodnik za deželo posebna kavzalna instance za plemiče v vseh zadevah, ki so bile povezane z rudniki. Razvoj rudniškega sodstva pa je bil v 16. stoletju v posameznih avstrijskih deželah različen. Na Kranjskem je višji rudniški sodnik po tako imenovanem Karolinškem rudarskem redu z začetka leta 1576 sodil kot prva instance vse rudniške zadeve, razen težkih kaznivih dejanj.¹⁶⁰ Volili so ga vsi rudniški mojstri, to je lastniki plavžev in kovačij, tako da so predlagali dva do tri kandidate v izbiro vladarjevemu organom. Višji rudniški sodnik je moral štirikrat na leto objezditi vse obrate, ki so spadali pod njegovo pristojnost. Za posamezne obrate je kot svoje stalne namestnike imenoval nižje rudniške sodnike. V **pritožbah** zoper sodbe višjega rudniškega sodnika je odločal deželni vicedom. Na njegovo odločbo se je hila mogoče pritožiti še na notranjeavstrijsko vlado skupaj z dvorno komoro.¹⁶¹

Na Koroškem in na Štajerskem so imeli poleg višjega rudniškega sodnika, ki je sodil le o rudniških zadevah deželnoknežjih rudnikov, za gospodarstva z lastnimi rudniško-topilniškimi napravami posebno rudniško sodstvo. Na prvi stopnji so ga opravljali nižji rudniški sodniki, pritožbena instance pa je bil vrhovni rudniški sodnik (Obrist-Bergmeister).¹⁶²

2. Vicedomsko sodišče

Deželni vicedom je imel **jurisdikcijo** nad gospodskimi, ki so jih deželni knezi skupaj z deželskim sodstvom in drugimi regalnimi pravicami zastavili (tako imenovane zastavne gosposke - Pfandschillingsherrschaften) kapitalsko močnim posameznikom in organizacijam, predvsem južnonemškimi trgovskimi hišam in družbam, pa tudi domačemu plemstvu in meščanstvu.¹⁶³ Vicedomi so sodili v sporih med podložniki deželnoknežjih gospostev (m.dr. zastavljenih gosposk) na eni in imetniki teh gospostev na drugi strani, pa tudi med samimi imetniki zastavljenih gosposk. Proti sodbam so se stranke lahko **pritožile** na vladarja ali njegovo spodnjeavstrijsko vlado.

Vicedomsko sodišče je bilo pritožbena instance proti odločbam patrimonialnih sodišč katedralnih gospostev, na Kranjskem in Koroškem pa tudi proti odločbam sodišč deželnoknežjih mest in trgov ter na Kranjskem še proti sodbam rudarskih sodišč.¹⁶⁴

Sodišče je sestavljalo vicedom s prisodniki, ki so nosili naziv deželni svetniki (Landräte).¹⁶⁵

3. Mešano deželnglavarско-vicedomsko sodišče

Tako kot vicedomsko je tudi to sodišče spadalo k deželnoknežjim organom. **Pristojno** je bilo za tožbe plemičev proti deželnoknežjim mestom in trgov ter obratno.¹⁶⁶

Če je tožil imetnik zastavljene gosposke deželana ali pa gospod in deželan imetnika zastavljene gosposke, so imeli sodstvo skupaj (*conjunctim*) vicedom in deželni glavar. V prvem primeru je šel vicedom k deželnemu glavarju in je oddal svoj glas za njegovimi prisodniki, v drugem pa deželni glavar k vicedomu in je oddal svoj glas za vicedomovimi prisodniki.¹⁶⁷

Kranjski deželni stanovci so se upirali tovrstni pristojnosti vicedoma. Menili so, da hi bil odvzem stanovskega zemljišča deželanu pred sodiščem deželnega glavarja in vicedoma groba kršitev deželnih svoboščin. Želeli so, da bi v sporih o lastnini zastavljenih stanovskih zemljišč sodilo ograjno sodišče, vendar niso uspeli.¹⁶⁸

¹⁵⁸ Notranjeavstrijska vlada je bila tudi revizijska instance v kazenskih zadevah proti sodbam deželskih in mestnih sodišč. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137.

¹⁵⁹ O Jeseniškem rudniškem redu gl.: Vilfan, Pravna zgodovina, str. 191.

¹⁶⁰ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137 s. Tu naj bi bil Rudniški red za Kranjsko in Goriško (za katerega pa Vilfan navaja letnico 1575). Prim. Vilfan, Pravna zgodovina, str. 282.

¹⁶¹ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 137 s, z lit. v op. 116.

¹⁶² Beckmann, Idea iuris, str. 40 s in Reebach, Observatines, str. 60 in 78. Prim. Polec, Razpored sodnih instanc, str. 138 ter Vilfan, Pravna zgodovina, str. 363.

¹⁶³ Prim. Žontar, Kranjski sodni red, str. 569. O vicedomih gl. op. 117.

¹⁶⁴ Žontar, Priročniki in karte, str. 69.

¹⁶⁵ Valvasor, Slava, knj. IX, str. 78, 91.

¹⁶⁶ Vilfan, Pravna ureditev Kranjske, str. 36. Prim. Valvasor, Slava, knj. IX, str. 94.

¹⁶⁷ Polec, Razpored sodnih instanc, str. 127, op. 54.

¹⁶⁸ Več o tem: Žontar, Kranjski sodni red, str. 573 s.

4. Stanovski odbor deželnega zborni (Verordnele Stelle, Ansschluß)¹⁶⁹

Stanovski odbor je bil glavni kolegijski izvršilni organ deželnega zborni. Med drugim je skrbel predvsem za vodstvo finančnih zadev.¹⁷⁰ Zato je bil **pristajen** za reševanje sporov o davkih, deželnih nakladah (daen), mitničnini in kontribuciji.¹⁷¹ Na Koroškem je imel stanovski odbor tudi sodstvo "in omnibus causis" nad plačanimi deželnimi uradniki, ki niso bili deželani ali plemiči in je bil njihova zapisišinska ter varstvena instanca. Prav tako je odločal v vseh zadevah, povezanih z izvršbo na stanovskih zemljiščih in imenjsko knjigo (Gültbuch). Na Koroškem pa je imel tudi sodstvo nad mestom Celovec. V zadevah stanovskih zemljišč je bila proti odločbi stanovskega odbora dopustna revizija, ki jo je opravil deželni zbor, proti odločbi v civilnih stvareh deželnih uradnikov in mesta Celovca pa apelacija na notranjeavstrijsko vlado.¹⁷²

LITERATURA

- Nicolaus de Beckmann, *Idea iuris statutarii et consuetudinarii styriaci et austriaci cum iure romani collati*, Gratec 1688
- G. Bruns, T. Mommsen, O. Gradenwitz, *Fon-tes iuris romani antiqui I - Leges et negotia*, Tubingae 1909
- A. Dunitz, *Das Landsherrengericht in Laibach*, Verhandlungen und Mittheilungen der juristischen Gesellschaft in Laibach, II. Bd., Laibach 1866, str. 231-241
- M. Dolenc, *Postanek in pomen instrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem*, Časopis za zgodovino in narodopisje (9) 1912, str. 98-115
- M. Dolenc, *Pravosodstvo cistercienske opati-je v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stoletja*, Zbornik znanstvenih razprav (3) 1923-24, str. 1-118
- M. Dolenc, *Pravosodstvo klevevske in boš-tanjske graščine od konca 17. do začetka 18. stoletja*, Zbornik znanstvenih razprav (5) 1925-26, str. 153-247
- M. Dolenc, *Valvasor in slovenska ljudska so-dišča*, Glasnik muzejskega društva za Slo-venijo (9) 1928, str. 98-106
- M. Dolenc, *Slovenska ljudska sodišča v dobi od 16. do 18. stoletja*, Zagreb 1930 (separat iz "239. knjige "Rada" Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti")
- M. Dolenc, *Die niedere Volksgerichtbarkeit unter den Slovenen von Ende des 16. bis Anfang des 19. Jahrhunderts*, Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Bd. V, H. III, Breslau 1929, str. 299-368
- M. Dolenc, *O "Krvavem pencazu" in sorodnih dajatvah*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (20) 1939, str. 272-283
- M. Dolenc, *"Gorske bukve" v izvorniku, pre-vedih in priredbah*, Ljubljana 1940
- M. Dolenc, *Pravnozgodovinski prikaz dokaz-nega postopanja pri sodiščih slovenskega ozemlja s posebnim ozirom na ljudska so-dišča*, Zbornik znanstvenih razprav (14) 1937-38, str. 35-84
- J. Daniel baron Erberg, *"Observationes Prac-ticae Inelyti Praetorialium Aulicorumque Judiciorum Dicasterii, Quibus Ex Legibus Fundamentalibus Excelsi Ducatus Carnioliae (vulgo Landshandvest) Institutis patriis Dic-torum Judiciorum, aliisque vetustissimis mo-numentis explanatur, nec non rebus Judicatis aliisque allegationibus illustratur Styhis dietae Curiae Vernaculae sive Hofthayting. Opus Posthumum Joannis Danielis Lib. Baronis ab Erberg Domini in Lustal olim Hujatum Ex-celsorum Statuum Deputati antehac vero Advocati dein Archigrammatei nec non Su-premi Provinciae Secretarii leti undequaque Famigeratissimi"*, Rokopis se nahaja v Arhivu Republike Slovenije, Zbirka rokopisov I/30 r
- L. Hauptmann, *Erläuterungen zum histo-rischen Atlas der österreichischen Alpen-länder I/4, Krain*, Wien 1929
- M. Kaser, *Das Römische Privatrecht I, 2. Aufl.*, München 1971
- A. Kaspert, *O večah*, Časopis za zgodovino in narodopisje (4) 1907, str. 214-222
- D. Kos, *Imago Iustitiae. Historični sprehod skozi preiskovanje, sojenje in pravo pri plemstvu v poznem srednjem veku*, Zbirka ZRC SAZU 3, Ljubljana 1994
- J. Kranjc, *Primerjava nekaterih civilnoprav-nih določil ptujskega statuta z rimskim pra-vom*, Zbornik znanstvenih razprav (43) 1983, str. 81-98
- A. Lusehin v. Ebengreuth, *Geschichte des älteren Gerichtswesens in Österreich ob- und unter der Enns*, Weimar 1879
- A. Lusehin v. Ebengreuth, *Grundriss der österreichischen Reichsgeschichte*, Bamberg 1899
- A. Lusehin v. Ebengreuth, *Österreichische Reichsgeschichte des Mittelalters*, 2. Aufl., Bamberg 1914
- A. Mell, *Das steirische Bannrichteramt*, Steirische Zeitschrift für Geschichte (2) 1904, str. 104-133
- A. Mell, *Grundriss der Verfassungs- und Ver-waltungsgeschichte Steiermarks*, Graz 1929.
- E. Planer, *Recht und Richter in den inner-*

¹⁶⁹ O terminoloških problemih in priimeni besede Verordnele in Ausschluß (v 16. stol. so jih namreč uporabljali promiscue) gl.: Vilfan, *Ustavna ureditev Kranjske*, str. 231.

¹⁷⁰ Prim. Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 328 in 363.

¹⁷¹ Prim. Valvasor, *Slava*, knj. IX, str. 4.

¹⁷² Polec, *Razprave sodnih instanc*, str. 153. Prim. Reclbach, *Observationes*, str. 79 s, 59 in 114.

- österreichischen Ländern Steiermark, Kärnten und Krain, Graz 1911
25. J. Polce, Kraljestvo Ilirija, Ljubljana 1925
26. J. Polce, Razpored sodnih instanc v slovenskih deželah od 16. do 18. stoletja, Zbornik znanstvenih razprav (6) 1927, str. 116-142
27. J. Polce, Svobodniki na Kranjskem, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (17) 1936, str. 5-142
28. J. Polce, Zgodovina "Obravnanih gorskih bukev" in postavitve kletarskega mojstra na Kranjskem, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (18) 1937, str. 87-109
29. Ferdinand von Reebach, Observationes ad stylum curiae Graecensis, Graece 1680
30. V. Simič, Civilno pravo po ptujskem statutu iz leta 1376 v primerjavi s Švabskim zrealom, Zbornik znanstvenih razprav (43) 1983, str. 127-134
31. J. W. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain, Laihach - Nürnberg 1689, 2^e unveränderte Aufl., Herausgegeben von J. Kraječ, J. Pfeifer, V. Novak, Rudolfswerth 1877-79 (v članku cit. Slava)
32. S. Vilfan, Valvasorjevo poročilo o županskih sodiščih, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (24) 1943, str. 84-89
33. S. Vilfan, Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo (25-26) 1944-45, str. 65-84
34. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961
35. S. Vilfan, Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941, Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien 21, Graz 1968
36. S. Vilfan, Odvetništvo na Slovenskem in Ljubljanska odvetniška zbornica do razširitve zborničnega območja na jugoslovansko Slovenijo, Pravniki (9-10) 1968, str. 373-448
37. S. Vilfan, Zemljiška gospodstva, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zv., Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, str. 75-230.
38. S. Vilfan, Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zv., Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, str. 279-353
39. S. Vilfan, Agrarna premoženjska razmerja, v: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog, II. zv., Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, str. 403-479
40. S. Vilfan, Pravna ureditev Kranjske po Valvasorjevi Slavi, Valvasorjev zbornik, Ljubljana 1990, str. 32-48
41. S. Vilfan, Ustavna ureditev Kranjske ob zatonu deželnih stanov, Zbornik znanstvenih razprav (52) 1992, str. 227-238
42. S. Vilfan, Pravniki med Operozi, Academia Operatorum, Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve, Ljubljana 1994, str. 73-90
43. Josip Žontar, Kranjski sodni red za deželna sodišča iz leta 1535, Zgodovinski časopis, (6-7) 1952-53, str. 566-587
44. Josef Žontar, Das älteste Gerichts- und Stadtbuch von Krainburg/Kranj (1517-1520), Wiener Archiv für Geschichte des Slawentums und Osteuropas, Bd. 3, Studien zur älteren Geschichte Osteuropas, 2. Teil, Graz - Köln 1959
45. Josip Žontar, Kranjski deželni viceodm, Prispevek zgodovini srednjeveške finančne uprave na Kranjskem, Razprave SAZU 5 (Hauptmannov zbornik), Ljubljana 1966, str. 277-318
46. Jože Žontar s sodelavci, Piročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko bibliografski vodnik, Graz-Klagenfurt-Ljubljana-Gorizia-Trieste 1988
47. A. Wacke, Notwehr und Notstand bei der aquilischen Haftung, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung, (106) 1989, str. 469-501
48. G. Wesener, Das innerösterreichische Landesherrnverfahren im 16. und 17. Jahrhundert, Graz 1963

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ORGANISATION DER GERICHTE AUF DEM GEBIET SLOWENIENS IM 16. JAHRHUNDERT UNTER BESONDERER BERÜCKSICHTIGUNG KRAINS

Für das 16. Jahrhundert ist unter anderem auch die Vielfalt der Gerichte charakteristisch. Die Gerichtsbarkeit gliederte sich nicht nur nach der Standeszugehörigkeit (bäuerliche Untertanen, besondere Gruppen unter der bäuerlichen Bevölkerung, Bürger, Adlige), sondern auch nach der äußeren Organisationsform. Schwierigkeiten bei der Erforschung des Rechtswesens bereitet neben der erwähnten ständischen und territorialen Zersplitterung der Rechtssprechung auch der Mangel an Rechtsquellen.

Die vorliegende Forschungsarbeit stützt sich auf eine Übersicht über die Gerichtsinstanzen in den slowenischen Ländern, die Janko Polce im Jahre 1927 zusammengestellt hat. Polces Arbeit wurden vor allem durch neuere Forschungsergebnisse sowie Angaben aus einigen Gerichtsordnungen ergänzt. Bei der Erforschung der Gerichtsstruktur wurden auch ältere Autoren berücksichtigt (Valvasor, Beckmann, Reebach, Erberg), die über diese Problematik geschrieben haben.

Wegen unterschiedlicher Regelung und einer Anzahl von Besonderheiten - beinahe jedes Territorium wich von den allgemeinen Regeln etwas ab - ist es unmöglich, eine einheitliche Übersicht über die Gerichtsstrukturen zu geben. Vielmehr ist in unserem Beitrag von einigen allgemeinen Regeln und Tendenzen die Rede, wobei auf einige bedeutendere Besonderheiten und Abweichungen hingewiesen

wird. Ein genaues Bild wird man erst später vermitteln können, wenn der Großteil des slowenischen Gebietes allmählich und eingeleitend vor allem im Lichte der älteren Dokumentation erforscht wird. Die Ergebnisse der vorliegenden Abhandlung stellen also einen Umriß der ehemaligen Gerichtsordnung dar.

SUMMARY

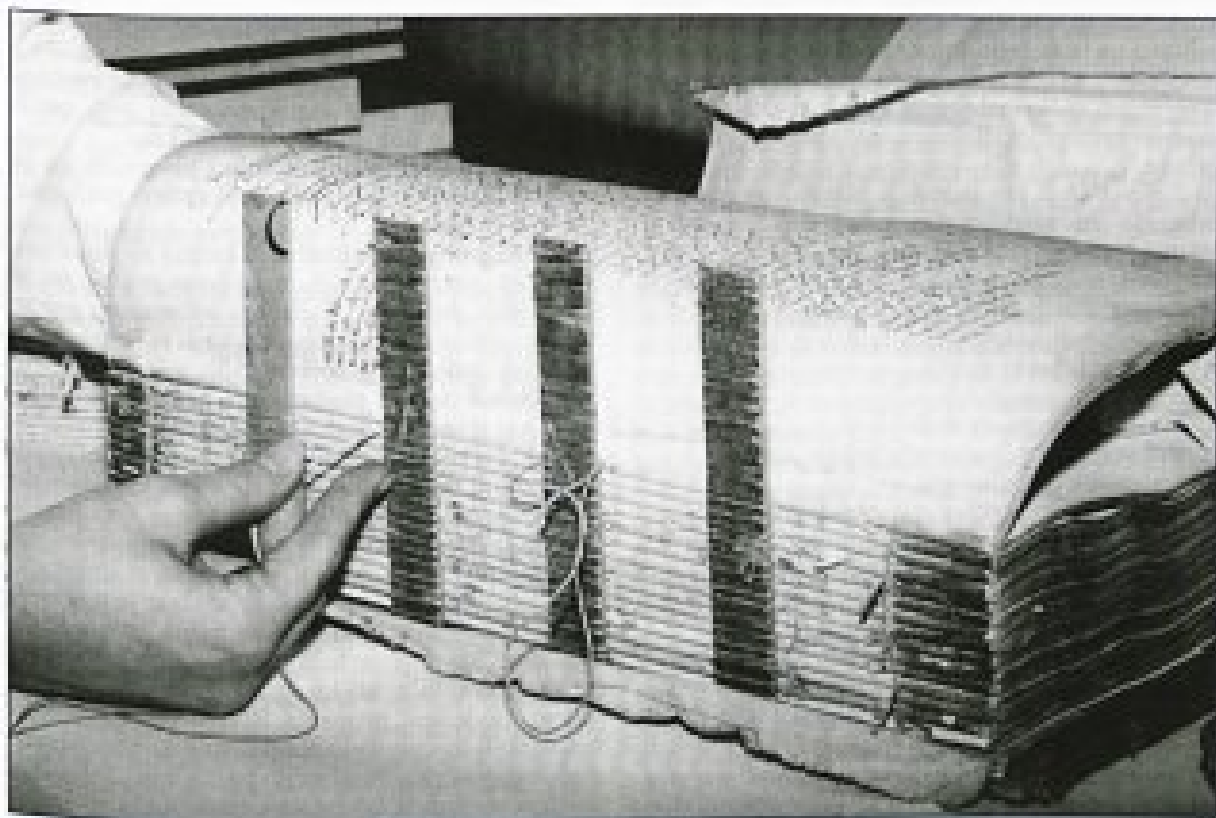
THE ORGANIZATION OF COURTS IN THE SLOVENIAN LANDS IN THE 16TH CENTURY, WITH SPECIAL REGARD TO CARNIOLA

One of the characteristics of the Slovenian Lands in the 16th century was also the diversity of courts. The judicial system of that time was organised according to diverse classes of society; there were specific courts for serfs and villeins, as well as for the burghers and for the nobility. Courts did not differ only regarding to classes, but also

according to their structure. Researching the judicial organisation is difficult not only because of the class and territorial diversity of law but also because of the lack of legal sources.

The paper is based on the survey of judicial institutions in the Slovenian Lands, written by Janko Polec in 1927. His work has been supplemented by the findings of more recent research and by data gathered from the judicial statutes. In the present study, account has also been taken of the works of the older authors addressing this topic (Valvasor, Beckmann, Reehbach, Erberg).

Due to the diversity of regulation and numerous peculiarities, nearly every territory slightly departed from general rules. It is therefore not possible to prepare a uniform survey of judicial structures. We can only determine certain general tendencies and consequently point out some more important peculiarities and deviations. A more detailed picture of the judicial system will only be possible after a gradual and thorough research of old documents of the entire Slovenian territory. The findings of this paper can therefore only give an outline of the 16th century judicial system.

Šivanje hrpta Imenjske knjige za Kranjsko št. 5, nastale med leti 1619 in 1661
na lesene vezice zaradi razpada vezave
Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana